

Osvrti i kritike

Fra Josip Sopta, *Spisi Franjevačke provincije u Dubrovniku. Analitički inventar*. Dubrovnik: Državni arhiv i samostan Male braće, 2006., 607 str.

Bogatstvo i raznovrsnost rukopisne i tiskane građe pohranjene u samostanu Male braće u Dubrovniku već su odavno postali poslovični. Kroz bijes požara koji je poslije potresa 1667. godine progutao tisuće knjiga, kako je u suzama svjedočio tadašnji knjižničar Vital Andrijašević, te kroz brojne kasnije ratne nedaće, knjižnica i arhiv ipak su opstali, zahvaljujući zanimanju čitača i spremnosti fratara da otvore svoja vrata javnosti. Izlazeći ususret željama i potrebama istraživača gradske prošlosti, no skrbeći ujedno o odgovarajućem mjestu samostana na pozornici dubrovačke povijesti, u minulih stotinu pedeset godina vrijedni su fratri suvremenim znanstvenim pristupom napravili mnogo na obradi brižljivo čuvanih svezaka. Poslije prvog napora Inocenta Čulića sredinom 19. stoljeća da temeljito uredi samostansku knjižnicu, što je dovršio Ivan August Kaznačić objavivši katalog *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de'RR. PP. Francescani di Ragusa* u Zadru 1860., veliki posao nastavio je fra Mijo Brlek djelom *Rukopisi Knjižnice samostana Male braće u Dubrovniku, knjiga I.* u izdanju JAZU u Zagrebu 1952. godine. Dok se nadamo novom uredničkom i izdavačkom pothvatu koji bi napokon dovršio znanstveno katalogiziranje čuvene knjižnice samostana, pred nas je stigao analitički inventar arhiva nekadašnje Franjevačke provincije u Dubrovniku, čiji su brojni spisi sačuvani u matičnom samostanu. Kako se ovo dragocjeno djelo fra Josipa Sopte, današnjeg provincijala Reda, uklapa u dosadašnje napore na sređivanju i obradi arhivske i bibliotečne građe samostana?

Šest je fondova koji čine arhiv samostana Male braće. To su, kako upozorava autor, redom rukopisni dio (s više od tri tisuće katalogiziranih rukopisa utkanih u glasovitu knjižnicu), samostanski arhiv, provincijski arhiv, glazbeni arhiv, arhiv ljekarne i nesređena građa. Budući da je

do danas upravo knjižnica, s obzirom na veliki izbor naslova iz područja teologije, povijesti i književnosti, bila najzanimljivija vanjskim istraživačima, prirodno je da su sami fratri u dosadašnjoj znanstvenoj obradi i izradi kataloga najviše pozornosti posvetili baš njoj, kako smo vidjeli. Međutim, dok taj veliki posao još nije dovršen, priređen je i objavljen cjelovit analitički inventar arhiva Provincije, prethodno naveden kao jedan od šest glavnih dijelova rukopisne i tiskane građe samostana Male braće. Taj zadatak izveo je fra Josip Sopta, iako je ovo njegovo djelo, kako i sam potanko opisuje, izraslo na plećima nekolicine prethodnika koji su ranije sređivali arhiv. Izrada analitičkog inventara uvijek predstavlja ozbiljan izazov svakom arhivistu, jer je, uz izvrsno poznavanje fonda, potrebna vještina da se građa prikaže jednostavno i potpuno. Kako bi, stoga, što bolje udovoljio potrebama vrlo odgovornog posla kojeg se prihvatio, autor je rasporedio građu, ukupno 40 arhivskih kutija standardne veličine, na šest stotina stranica objavljenog inventara.

Upoznavanje s tvorcima fonda prvi je korak u njegovu predstavljanju. Šetnjom kroz prošlost dubrovačkih franjevaca ukratko su izloženi temelji organizacije života Male braće u našem kraju od prve polovice 13. stoljeća do suvremenog razdoblja. Pritom je središnja uloga prirodno pripala dubrovačkoj Franjevačkoj provinciji sv. Frana, utemeljenoj 1517., koja je poslije nepuna četiri stoljeća samostalnog života 1899. godine pridružena zadarskoj provinciji Sv. Jeronima, što traje sve do danas. O brojnosti franjevaca za vrijeme Dubrovačke Republike najbolje svjedoči činjenica o čak devet samostana Opservanata na području od Orebića do Konavala početkom 18. stoljeća, čime se ovdje nije mogao pohvaliti nijedan drugi Red. Svojim pastoralnim radom zadobili su povjerenje i ugled među stanovništvom, a nastojali su ostvariti i neke znanstvene ambicije. Iako je nekoliko povjesničara poniklo među dubrovačkim Opservantima pravila sv. Frana u vremenu poslije velikog potresa, tako značajnog događaja u životu ove zajednice koji je ugrozio i velikim dijelom uništio bogati knjižni fond, ipak su njihovi historiografski napori ostali zasjenjeni vrijednošću samih dokumenata.

Njihove interpretacije izvorne građe nisu se izdigle iznad prosjeka drugih autora. Međutim, dugujemo im zahvalnost ne samo za mnogo sačuvanih korisnih podataka, već i za poticaj drugim istraživačima da šire prezentiraju prošlost samostana i Provincije.

Ovaj inventar sadrži gotovo pet tisuća popisanih dokumenata. Od tog broja svega njih desetak potječe iz razdoblja prije sudbonosne 1667., ali ipak na temelju ostalih spisa možemo doznati više o drevnoj prošlosti Provincije, s obzirom na postojeći kontinuitet. Obuhvaćeno je razdoblje od 1621. do vremena Drugog svjetskog rata, čime je prekoračeno trajanje Provincije, koja je ugašena 1899. godine. Međutim, ova nedosljednost može se opravdati željom za što cjelovitijim iznošenjem dokumenata, obuhvaćajući tako i kasnije razdoblje. Svaki dokument zasebno je numeriran, a autor je budućim istraživačima savjetovao navođenje ne samo broja kutije i lista, već i datuma kad je pojedini spis nastao. Navedeni su ponajviše kronološkim redom, a po istom načelu svrstani su i u samom fondu, koji je trebalo temeljito pregledati i izdvojiti iz njega građu koja se odnosila na arhiv samog samostana. Sadržaj svakog dokumenta iznosi se u temeljitom registru. Snalaženje u tekstu značajno olakšavaju tri iscrpna kazala na kraju knjige, i to kazalo mjesta i zemljopisnih pojmova, kazalo imena te predmetno kazalo, što je sve savjesno izradio Marijan Sivrić.

Glavnina građe pripada 19. stoljeću. Upoznajemo se sa svakodnevnim problemima koji su pratili život Provincije i njezinih članova, poput opskrbe i radova na obnovi samostana, nastojanja da se ne utrne drevna sjedišta po selima dubrovačkog kraja, te vrlo čestih dodira s lokalnim i pokrajinskim vlastima. Ipak, najviše zapisa vezano je uz pojedince, pa će zainteresirani istraživač ovdje pronaći obilje materijala ne samo o pastoralnim i društvenim aktivnostima brojnih pripadnika Reda, u našim krajevima kao i u inostranstvu, već i o laicima koji su surađivali s Malom braćom. Na ovaj način možemo ujedno pratiti kako je ova zajednica odolijevala valovima političkih promjena, vođeci, primjerice, računa o duhovnim potrebama

pastve u vrijeme francuske okupacije početkom 19. stoljeća, ili boreći se kasnije protiv pokušaja odnarođivanja puka od strane talijanskih vlasti, počevši od dvadesetih godina 20. stoljeća. U tom kontekstu ovaj inventar stječe dodatnu vrijednost kao putokaz za proučavanje suvremene povijesti Dalmacije. Međutim, izvorno poniknuo na dubrovačkom području, koje je zapravo u najvećoj mjeri zastupljeno među cjelovito obrađenom arhivskom građom ovog fonda, analitički inventar spisa Franjevačke provincije sv. Frana na prvom je mjestu spomenik višestoljetnim naporima dubrovačkih fratara Male braće da ustraju i očuvaju svoj ustroj i svoje Pravilo usprkos brojnim izazovima. S te strane, objavljeno djelo također nepobitno zaslužuje visoku ocjenu, a s naše pozicije povjesničara, istraživača, ili jednostavno ljubitelja prošlosti našega grada preostaje samo nadati se da će i u budućnosti ozbiljan studijski rad ovog tipa uroditi jednako vrijednim plodovima.

Relja Seferović

Nada Skatolini, *Pripovijesti o Gradu*. Dubrovnik: Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik, 2006., 142 str.

Izdavački vrlo aktivan Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku objavio je knjižicu Nade Skatolini u kojoj su obuhvaćeni zapisi o Dubrovniku i životu u njemu koji teku od autoričina djetinjstva u drugom desetljeću 20. stoljeća do šezdesetih godina, s ponekom bilješkom iz kasnijih razdoblja.

Uspomene gđe Skatolini na spoju su gradske i osobne kronike, zbivanja u autoričinu životu isprepletene su s događajima u Gradu i promjenama koje se u njemu odvijaju. Svoja sjećanja autorica veže uz dubrovačku topografiju, kao u nekoj šetnji prati nas od zgrade do zgrade, bilježi dućane, kavane, frizerske salone, optičare i ostale radnje, opisuje one koji su u kućama stanovali. Neke od autoričinih priča prepoznajemo kao "urbane mitove" (*urban legends*),

na pr. onu o zadirkivanju fakina Čosa (str. 9). Zapisu su ponikli iz pripovijedanja i tu su neposrednost zadržali i u tiskanom obliku.

U dubrovačkoj svakodnevici kakvu oslikava Nada Skatolini *fakini* su čekali mušterije sjedeći na kapitelima porušene luže uz Sv. Vlaha, židovski dječak pjevao je u katedrali, a biskup se kupao u špiljici na Lokrumu, u *pastičerijskim* su se kupovali prirodni bomboni i slastice, a kod Obradovića se prodavao vruć kuhani pršut u *rusici*, učenici su nosili uniforme i imali propisan sat do kojeg su smjeli biti vani, smeće se skupljalo dvaput dnevno, a blokovi leda za hladnjake prenosili su se *karićem*, pred Gradskom kavanom goste su dočekivala dva mlada liftboya (!) crnca, a samo su na Stradunu bile četiri *butige šavaca* narodne nošnje. Današnjeg “lokalnog” čitatelja razgalit će sitni elementi kontinuiteta: čavao na koji su se vješali oglasi pjevačkog društva i orkestra, koji i danas stoji, torbe gde Erne Gozze, trgovina “Peko” na istome mjestu, zlatari iz obitelji Vierda. Iz knjige se čita o načinima ophođenja: što je bilo *skladno* u boljim obiteljima, u kojem se minimumu odjeće smjelo gdje pokazati (čak se i na Lokrumu još 30-ih godina smatralo neprihvatljivim šetanje u kupaćem kostimu), kako su se prema svojim mušterijama ponašali trgovci, a kako konobari.

Kao svjedočanstvo o dubrovačkom društvu “iznutra”, knjiga Skatolinijeve na neki se način nastavlja na Bersine *Dubrovačke slike i prilike (1800-1880.)*. Razlike su ipak značajne. Bersu izrazitije zanimaju velike teme i politika, Skatolinijevu svakodnevica; prvi piše s izvjesnim publicističkim i literarnim ambicijama, druga posve nepretenciozno; Bersa je prema slavnoj prošlosti okrenut s više nostalgije, kod Skatolinijeve je ona ublažena izvjesnim osobnim pragmatizmom i mirenjem sa sudbinom “običnoga čovjeka”; kod oboje su portreti sugrađana vrlo uspješni i živopisni, no Nadu Skatolini više zanimaju mali ljudi i *oridinali* koje je svakodnevno susretala (Kate Kuce, Ivo “U”, “Hrvatska žena”, konobarica Mišulina i dr.).

No, ova knjižica sigurno nije samo zabavno štivo za trenutke razbibrige, ona funkcionira

kao vrijedno i “ozbiljno” povijesno vrelo. Svjedočanstva “običnih” ljudi povjesničarima su rijetko dostupna. Malo tko osjeti dovoljnu sigurnost da bi se sam latio pera, pisma i dnevnički često budu bačeni, a skupljanje izvora “usmene povijesti” tek je spašena kap u moru onoga što propada. Zato se treba ponadati da će knjiga Nade Skatolini ohrabriti i druge Dubrovčane i Dubrovkinje da zapišu svoja sjećanja, a njihove obitelji osvijestiti da baština nije samo ono što je staro nekoliko stoljeća i vezano uz znamenite ljude.

Pišući ovaj prikaz za publiku koja čita znanstveni časopis htjela sam upozoriti na još nešto. Pred nama je malo *savršeno izdanje*, pametno i precizno doradeno. Urednica i priređivačica Anica Kisić pogodila je pravu mjeru u onome kako tuđim osobnim zapisima dati formu, a da se ne izgubi autoričin “glas” i draž neposrednosti. Izabrane su divne fotografije (iz čak 12 zbirki), koje nisu samo ukras, nego bilješka drugim medijem o onome o čemu se u knjizi govori. Precizan plan Dubrovnika s označenim mjestima o kojima Skatolini piše čitatelju je vrlo koristan. Sve je to tražilo mnogo truda, vremena i - nadasve - razmišljanja (voljeli bismo samo da je u knjigu uvršten i kratak biografski portret autorice). U vremenima kada i mnoge znanstvene publikacije, a pogotovo knjige namijenjene široj publici izlaze na tržište još posve prijesne, nedoradene, “šlampavoga” izgleda, nedovoljno pažljivo lektorirane i korigirane, s naslovnica i ilustracijama koje nisu ni u kakvoj vezi sa sadržajem, urednica ovog izdanja pokazala je da do knjige koju potpisuje *drži*. Izdavaču i onima koji su ovo izdanje pripremili valja od srca čestitati, a autorici zahvaliti što je kroz svoje uspomene sačuvala dio krhke prošlosti.

Nella Lonza

Nina Vodopić, *Kunovske stare riči*. Kuna: vlastita naklada, 2006., 185 str.

Sudionici smo velikih promjena u načinu života, društvenim odnosima i komunikaciji, što su nam namrle tehnološka revolucija i posvećena "amerikanizacija" našeg svakodnevnog društvenog, kulturnog, gospodarskog i političkog života. *Internet* komunikacija, svi ti *chat*-ovi, *blog*-ovi, *SMS*-ovi i kakvi li još marifetluci sve više guraju u zaborav blago dijalekata i narječja koje se stoljećima taložilo i čuvalo tragove povijesti, različitih naslijeđa i utjecaja. Skupljanjem i bilježenjem, sva ta bogata građa spašava se od nestajanja i istovremeno nudi na proučavanje prvenstveno jezikoslovcima, no jednako tako i etnolozima, povjesničarima, sociolozima...

Potrebu čuvanja baštine na sreću osjećaju pravi amateri, što će reći ljubitelji (o službenim čuvarima baštine nećemo ovdje), i nije važno vode li ih u takvu avanturu nostalgija i davne uspomene ili kakve dalekosežnije vizije. Tako su se 2001. pojavile *Riči trpanjskog govora* Frana i Iva Ference (izd. Ivo Ferenc, Split) i *Rječnik rčanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na Pelješcu* Anta Tješimira Ruskovića Tića (izd. Velebit-Velgrad, Zagreb), a 2006. godine Nina Vodopić je u vlastitoj nakladi objavila *Kunovske stare riči*.

Gospođa Nina Vodopić nije jezikoslovac ni leksikograf, no taj formalni nedostatak nije bio zapreka njezinu prirodnome daru da misao pretoči u pisanu riječ ni njezinu maru da izda ovu vrijednu knjigu u kojoj se našlo oko 3500 starih kunovskih riječi. Svaka riječ je akcentirana i, nakon značenja na standardnom hrvatskome jeziku, ilustrirana primjerom, čime je autorica svakoj leksemskoj jedinici dodatno pojasnila značenje, odredila različite nijanse u govoru, oživila rječnik. Akcente je ubilježio urednik knjige. No, akcentirajući riječi, urednik nikako nije bio dobre sreće, jer je na mnogim mjestima akcent krivo zabilježen. Naime, kako sâm kaže na početku knjige, u "Urednikovoj napomeni": "Da bi se čitatelju omogućilo što ispravnije

izgovaranje akcenata, koji lokalnom govoru najbolje daju autentičan duh sredine, računajući na prosječnoga konsumenta koji nema dovoljne jezične stručnosti ili koji ne posjeduje dovoljnu jezičnu stručnost, petoakcenatski smo sustav ovdje ograničili na tri znaka", i na kraju, u pogovoru ("Zapažanja o *Kunovskim starim ričima*"), "...iz praktičnih razloga u ovom se rječniku oba kratka (kratkosilazni i kratkouzlazni akcent, op. M. V.), budući da su po izgovoru jako bliska, bilježe jedinstvenim znakom..." Nisam sigurna da razumijem na koga se ili na što uvaženi urednik referira kad govori o "prosječnom konsumentu koji nema dovoljne jezične stručnosti", ali sam sigurna da naš jezik, baš kao ni svaki drugi, ne stvaraju natprosječni stručni jezični konzumenti, nego ljudi koji rečeni jezik govore (prosječni konzumenti?), koji možda nemaju "jezične stručnosti", ali imaju sluha i jako dobro znaju i čuju razliku između, primjerice, *kôpa* i *kôpa* (*prid kućon je kôpa pržine*, a *Baldo kôpa tamo di je kôpa pržine!*). Željom da se "omogućiti što ispravnije izgovaranje akcenata" postignuto je upravo suprotno. A zagubio se i "autentičan duh sredine". Koji su pak "praktični razlozi" zbog kojih su se u ovom rječniku našli *âčid* umjesto *âčid*; *ânci* umjesto *ânci*; *brêcat* umjesto *brêcat*; *crêvja* umjesto *crêvja*; *čêjad* umjesto *čêjad*; *đês* umjesto *đês*; *grêb* umjesto *grêb*; *špâg* umjesto *špâg* itd. nisam uspjela dokučiti.

Naš jezik razlikuje četiri akcenta (dva kratka: ` i ˘ ; i dva duga: ´ i ˘), koji mogu biti uzlazno ili silazno intonirani, i dvije kvantitete (˘ i ˘). Njihovi znakovi tzv. "prosječnom konzumentu" vjerojatno ne znače ništa. Ako je dotični govornik tog dijalekta, naprosto će ih spontano izgovarati, a ako nije, neće se njima ni baviti. Ali zato su stručnome konzumentu itekako važni. Šteta što se u ovoj vrijednoj i korisnoj knjizi našao razmjerno velik broj pogrešno akcentiranih riječi.

Uz rječnik, u knjizi su našli mjesto i jedna autoričina kratka priča, *Prokura*, jedna pjesma, *Starinsko i današnje*, te *Prokabule* (*Izreke*), odnosno svi mogući izričaji i sintagme kao odgovor na jedno od najčešćih pitanja: *kako si?*

Tu je i sažeti prikaz povijesti Kune i njezine okolice Slavka Vodopića, a uvodnu riječ autorice i pogovor akademika Nikice Kolumbića na engleski je prevela Lia Dragojević. Knjiga je obogaćena starim i novim fotografijama Kune i ilustracijama Iva Bavčevića.

Mihaela Vekarić

Inventari fonda veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru (godine 1325.-1385.), I, prepisao i priredio Robert Leljak. [Zadarski inventari i oporuke, 1]. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2006., 458 str.

Državni arhiv u Zadru pokrenuo je novu seriju u kojoj će biti objavljena građa oporuka i inventara. Ova vrsta izvora nedvojbeno je među onom koju vrijedi tiskati, jer sadrži podatke relevantne za čitav niz povijesnih disciplina. Može se očekivati da će je koristiti oni koji istražuju društvene odnose u Zadru u 14. stoljeću, njegovu jezičnu baštinu ili nasljedno pravo, ali i oni koje zanima nakit, kućna oprema, onomastika i toponimija.

Prvi svezak koji je pred nama sadrži 60 inventara koji se protežu na šezdeset godina 14. stoljeća. Sastavljeni su zato što je statutarna odredba (*Zadarski statut*, III, 121) tražila da svi oporučni izvršitelji dadu izraditi inventar s popisom čitave ostavine (nekretnina, pokretnina, tražbina, tužbi i ostalih prava), da ga podastru sudu i predaju u pohranu općinskom zastupstvu (*procuraria communis Iadrae*). Izvjestan broj tih inventara do nas je dospio u izdvojenom fondu Veličajna općina zadarska (*Magnifica communitas Iadre*), koji sadrži 152 jedinice i proteže se na razdoblje 1325-1674. Inventara je, međutim, moralo biti koliko i oporuka, pa je to tek maleni sačuvani dio nekad velike mase (u ovome svesku prosječno jedan godišnje). Za neke primjerke znamo da su dospjeli drugamo. Na pr. znameniti inventar patricija Grizogona de Civalellis iz istog razdoblja (1384.) ostao je među notarskim spisima, a onaj suknara

Mihovila (1385.) završio je u Arhivu samostana Sv. Marije u Zadru.¹ Sretna okolnost za istraživače jest da su inventari iz fonda koji se objavljuju dosta ravnomjerno raspoređeni kroz godine, a još sretnija da su među njima zastupljeni različiti staleži, slojevi i zanimanja (od bogatih patricija do ribara i sluškinja, od klerika do krčmara i pekarica), te oba spola (25 ženskih nasuprot 35 muških inventara). Hirovito vrijeme često nam u arhivu ostavi obilje jednoga, a zakine nas na drugome, no ovdje je ostavilo "uzorak" koji kao da je već pripremljen za istraživanje.

Inventari su vrlo raznovrsni, jer je i ostavina različitog opsega, vrijednosti i sastava, no i zato što su ih sastavljale i pisale različite osobe. Pače, isti inventar ponekad kombinira više idioma (na pr. latinski i mletački, te možda zadarsku varijantu dalmatskog jezika), a to je sigurno zato što su u nj uvršteni popisi koji su nezavisno sastavljeni za dijelove ostavine (na pr. inventar br. 16). U znatnom broju inventara nižu se bilježničke i druge isprave, koje dokazuju razne tražbine koje ulaze u "aktivu" i "pasivu" ostavine, popraćene nadnevkom i bitnim elementima pravnog posla. Ako se u inventar unose nekretnine, određene su toponimom mjesta gdje leže, a ponekad i posjedima s kojima dijele među. Katkad se spominju i stvari dane ili primljene u zalog. Svi inventari nabrajaju pokretnine koje su se našle u kućanstvu, na pr. namještaj i posteljina, pribor za kuhanje i jelo, zalihe namirnica, čak i skupi začini ako ih je ostalo (na pr. ingver, bijeli šećer, cimet, šafran, klinčići, muškatni oraščić - str. 235). Popisuje se i nakit, predmeti za osobnu upotrebu (na pr. torbe) i odjeća, i to ne samo ona koja je ostala

¹ Jakov Stipišić, »Inventar dobara zadarskog patricija Grizogona de Civalellis iz 1384. godine.« *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 8 (1977): 375; Jakov Stipišić, »Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz arhiva Sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra.« *Zadarska revija* 16/2-3 (1967): 184; autor je objavio i cjelovitu studiju *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385.* Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti, 2000.

iza umrloga, nego i ona koju nose njegovi ukućani (žena, djeca, sluškinja – na pr. inventar br. 10). Neki inventari vrlo živo dočaravaju razmještaj prostorija u kući i njihovu namjenu. Posebno je zanimljiv onaj Bivalda de Bottono (br. 10), iz kojeg se razabire da je ostavitelj bio imućančovjek, vlasnik više gradskih nekretnina, vrtova i četiri paške solane (tj. bazena za branje soli). Ipak, kuća u kojoj je živio sa ženom i četiri (?) kćeri sastojala se od samo dvije sobe (*camera* i *camera noua*), kuhinje, dvorišta i tri konobe (*canipa*). Kroz neke od ovih inventara mogu se osjetiti nevolje koje bi znale zadesiti Zadrane, kao i stanovnike drugih srednjovjekovnih gradova: požar, pljačka (br. 21). U nekoliko oporuka spominju se knjige, neke nabavljene za potrebe crkvene službe (misal, brevijar, penitencijal, zbirke kanonskog prava i dr.), druge za učenje (gramatika, *Donatus*) i duhovno uzdizanje (pisma Sv. Jeronima, *Albertanus*, rasprava *de viciis*, djela Aristotela i Seneke).

Priređivač ovog izdanja, Robert Leljak, obavio je svoju tešku zadaću vrlo kvalitetno. Koliko mogu prosuditi bez poznavanja izvornika, čitanja su pouzdana, kratice uredno razriješene, intervencije u tekstu (oznakama, interpunkcijom) umjesne i suzdržane. Onaj tko se kani upustiti u istraživanje ove građe zaista se može Leljakovim izdanjem koristiti s punim povjerenjem. Priređivačev je uvod kratak no sadržajan, tablica konkordanca prema broju u izdanju, inventarnom broju i staroj signaturi vrlo korisna. Nekoliko sitnica koje su mi zapele za oko (na pr. mornar *Çanchus*, *Zanchus* neće biti Čanko – str. 159-161) zaista su beznačajne, neizbježne u izdanju ovog opsega i težine, te nimalo ne ruše visoku ocjenu koju obavljani posao zaslužuje.

Jedine ozbiljnije zamjerke - ujedno sugestije za sveske koji slijede - odnose se na kazala. Kako jedinstveni standardi ne postoje (a ne bi ni bili dobrodošli za sve vrste građe), indeksi su stvar komparativnog uvida, ali i osobnog pristupa. Leljaku se, međutim, dogodilo da je, ponesen leksičkim bogatstvom inventara, zabravio na korisnike kojima je kazalo namijenjeno. Bilo bi, naime, daleko praktičnije da je jedan

pojam obradio na jednome mjestu, ostavljajući jezične varijante u zagradi i unoseći uputnice gdje je to nužno. Kada su te varijante jedna ispod druge (na pr. vnca 28, 31; vncia 1, 24, 27, 58; vnča 8; vncia 42), to ne zadaje velike teškoće, na kada su varijante iste riječi u kazalu udaljene, od čitatelja se traži da skače s jednog mjesta na drugo i da se pokušava domisliti u kakvim se sve varijantama spomenuta riječ mogla u izvoru pojaviti. Uzmimo za primjer riječ *cercelli* (naušnice). Onase javlja, svakiput pripadajućim brojem dokumenta, pod "C" u obliku *cerceli* i *cercelli*, pod "Ç" u varijantama *çerçeli*, *çerçoli* i *çirçeli*, pod "Z" kao *zerceli*, *zercelli* i *zerceli*, a možda i na još kojem mjestu kojeg se nisam sjetila. Zar se ne bi moglo ugoditi korisniku, a zadovoljiti i jezičara, tako da se stavi primjerice *cercelli* (*cerceli*, *cercelli*, *çerçeli*, *çerçoli*, *çirçeli*, *zerceli*, *zercelli*, *zerceli*), tu navede sve brojeve dokumenata, a na ostalim mjestima unese uputnice? Druga primjedba odnosi se na citiranje broja dokumenta, a ne broja stranice. Takav pristup je posve legitiman, pače, prednost mu je ta što se kazala mogu izraditi na miru, bez čekanja prijeloma teksta. Međutim, u ovom izdanju ima dokumenata dugačkih i po dvadesetak stranica (na pr. br. 10, str. 85-105). Zar ipak ne bi bilo bolje čitatelju ponuditi stranicu na kojoj se nalazi pojam koji ga zanima? Pri izradi ove knjige priređivač je pokazao da ima upornosti i da ne žali truda kako bi njegov rad bio što bolji, pa bi bilo vrlo poželjno da kazala u sljedećem svesku drugačije koncipira.

Robert Leljak stasao je u vrsna paleografa i izdavača srednjovjekovne građe i ovim izdanjem pokazao da je zreo za samostalan rad.² Državni arhiv u Zadru to je dobro prepoznao povjerivši mu ovu važnu ediciju, a iskusni stručnjaci koji su sravnili transkripciju s izvornikom (M. Matijević-Sokol i D. Karbić), te ostali konzultirani znanstvenici potvrdili su da je naša medijevistička zajednica spremna

² Prethodno je, zajedno s Josipom Kolanovićem, priredio za tisak dva sveska bilježničkih zapisa Andrije Petrovog iz Cantua (Zadar: Državni arhiv u Zadru 2001, 2003).

nesebično poduprijeti napor svog mlađeg člana, a time i osigurati generacijski kontinuitet u specijalnosti koja je rijetka i nadasve potrebna.

Nella Lonza

Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2006., 205 str.

Poznato je da se svjetska historiografija od 60-ih godina 20. st. intenzivno bavi pitanjem položaja i uloge žene u obitelji i društvu. U taj tijek istraživanja uključila se i hrvatska historiografija zadnjih desetljeća 20. st. Na sve brojnije radove, pa i specijalizirane povjesničarske udruge koje se bave tom problematikom, poput Udruge za proučavanje povijesti žena Klio, upozorila je i autorica Marija Mogorović Crljenko u uvodnom dijelu ovdje predstavljene knjige.

Zahvaljujući dosadašnjim tekstovima, znanstvenim skupovima i diskusijama, danas bolje poznajemo obiteljski život hrvatskog srednjovjekovlja. Međutim, i uz postojeći istraživački napor, položaj i djelovanje žena u istarskom srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom razdoblju dugo su ostajali prilično nepoznatima. Dakako, među iznimkama svakako valja izdvojiti nezaobilazna istraživanja akademika Luje Margetića, koji je u svojim vrsnim studijama o "braku na istarski način" dosad najbolje rasvijetlio imovinsko-pravne odnose u srednjovjekovnoj istarskoj obitelji. Istaknula bih i odlične radove Miroslava Bertoše, koji je čitateljima pružio užitak upoznavanja istarske ranomoderne svakodnevice i mentaliteta. Marija Mogorović Crljenko u svojoj se knjizi znatnim dijelom oslanja na spomenuta istraživanja, skladno ih komponirajući s istraživanjima drugih autora, osobito s radovima Zdenke Janeković Römer o dubrovačkoj obitelji srednjega vijeka. Pored navedenog, Mogorović Crljenko je vlastite rezultate usporedila i s onima iz

dalmatinskih gradova, kao i s dosezima relevantne međunarodne historiografije, osobito s radovima Christiane Klapisch-Zuber, Georgesa Dubyja, Charlesa de La Roncièra i Claudije Opitz.

Knjiga je podijeljena u dvije osnovne cjeline - *Položaj i uloga žene u obitelji* (15-98) i *Položaj i uloga žene u društvu* (99-167). Time je autorica otvorila prostor podjednako za ženu iza kućnih vrata, kao i za ženu na gradskim ulicama, u poslu, a i na rubu zakona.

Središnja okosnica uvodnog poglavlja o imovinskim odnosima u braku (str. 15-38) je "brak na istarski način". On je, kako ističe autorica, karakterizirao i niže i više društvene slojeve. Radilo se o svojevrsnoj istarskoj posebnosti, čije je glavno obilježje bilo zajedničko upravljanje imovinom supružnika koju su oni unosili u brak i koju su stjecali u braku, uz postojanje nasljednog prava preživjela supružnika na polovicu ostavine umrlog. Vlasništvo nad imovinom koju su supružnici posjedovali prije braka i dalje je ostajalo odvojeno. Zajednica dobara ostvarivala se u zajedničkom upravljanju, dakle, ne u potpunoj fuziji imovine muža i žene u jednu imovinsku masu. U gospodarskom je smislu takav brak bio brak ravnopravnih partnera, a supruga je nakon muževe smrti nasljeđivala polovicu svih dobara, čak i u slučaju ponovne udaje. Takav istarski imovinsko-pravni bračni uzus bio je bitno drugačiji od običaja koji su obilježavali brakove sklapane na tzv. mletački način, a kakvi su dominirali, primjerice, u dalmatinskim gradovima ili u Dubrovniku. Već ovakvo imovinsko-pravno uređenje ukazuje na drugačiji, gospodarski i normativno zaštićeniji položaj istarske žene, posebice udovice, u odnosu na, primjerice, žene iz viših slojeva srednjovjekovnog Splita, Zadra ili Dubrovnika. Dakako, u praksi nije uvijek sve funkcioniralo kao na papiru, te su se i istarske udovice, kako autorica svjedoči citiranim primjerima, nerijetko nalazile usudskim sporovima s rodbinom u borbi za svoja prava i dobra.

Autorica je znatnu pozornost poklonila istraživanju osobnih odnosa u braku (str. 39-76). Utvrdila je da su u činu sklapanja braka istarske

prilike bile slične uvriježenim oblicima susjednih regija. Brakovi su u načelu bili dogovarani, a pojedini su istarski statuti propisivali obvezu pristanka roditelja na vjenčanje, kako bi se spriječila mogućnost sklapanja tajnih brakova. Brakovima su prethodili bračni ugovori, u kojima su glavnu riječ najčešće vodili nevjestini očevi i budući zetovi. Zaručnička ljubav nije bila preduvjet za sklapanje braka, što, dakako, nije značilo da ljubavi u braku nije bilo. Potonju tvrdnju autorica potkrepljuje lijepim primjerima supružničke ljubavi, koja se iskazivala u oporukama. Naglasila je nemogućnost preciznog utvrđivanja dobi ženidbe i udaje zbog nedostatka prikladnih izvora. Stoga se mogla osloniti isključivo na primjere iz sudske i zakonodavne prakse, zaključivši da su djevojčice najčešće smatrane punoljetnima od 12. ili 14. godine, a dječaci od 14. ili 15. godine. Slijedom toga, sam čin sklapanja braka mogao se dogoditi tek nakon stjecanja punoljetnosti, i to ne odmah, nego nakon nekog vremena.

Osvrćući se na intimne odnose supružnika, autorica je zaključila da su na njih ponajviše utjecali način na koji je brak sklopljen, potom (ne)postojanje ranijeg bračnog iskustva, način življenja, učestalost trudnoća te crkvene norme. Pokazalo se da su način života i rada, odnosno prije svega ritam godišnjih doba i s njima povezani poljski radovi određivali intenzitet intimnih odnosa, a samim time i broj začeća. Pri tome se neizbježno postavlja i pitanje kontracepcije, za koje autorica navodi da je teško pobliže rasvijetliti, s obzirom na šutljivost izvora. Tek sporadični izvori, koje je donio Miroslav Bertoša, svjedoče da su i istarske žene rabile "ženska umijeća" u toj tabu-temi. U svojoj analizi autorica ne zaboravlja ni prostore bračne intimnosti, otvarajući čitateljima vrata istarske kuće, njezinih dnevnih prostorija i spavaćih soba. Zaključuje da su supružnici u pravilu spavali u jednom krevetu, a s roditeljima su mogla spavati i mala djeca, dok su braća i sestre također dijelili krevet.

Na osobne odnose supružnika utjecala je i veličina kućanstva, odnosno broj ukućana. Autoričina analiza popisa stanovništva iz 1596. g.

pokazala je da je krajem 16. stoljeća u Novigradu i njegovu distriktu prevladavala jednostavna obitelj, sastavljena od roditelja i djece. Materijalni status supružnika također je utjecao na njihove osobne odnose, jer su bogatiji imali veću mogućnost da zadrže bračnu intimu unutar četiri zida spavaće sobe. Dakako, intimnosti se nisu ograničavale isključivo na kućni prostor, te autorica napominje da su se vrlo često odvijale izvan kuće.

Odnos majke i djece (77-84), te položaj ženske djece u obitelji (85-98) također su bili u središtu autoričina istraživanja. Utvrdila je da su istarske žene u 16. stoljeću pri porodu najčešće imale pomoć babica, iako to nije jamčilo sretan dolazak djeteta na svijet. Majke, novorođenčad i mala djeca bili su izloženi rizicima visoke smrtnosti, bilo zbog različitih bolesti ili zbog nesreća. Majčina uloga u obitelji dobivala je dodatnu važnost u slučaju udovištva, s obzirom da su istarski statuti određivali da je majka bila skrbnica djece i upraviteljica njihovih dobara dok god je bila u udovištvu. Takav majčin položaj mijenjao se u slučaju njezine preudaje, kojom je gubila skrbnička prava nad djecom.

Osvrćući se na položaj djece u obitelji, autorica je upozorila da ga je bilo teško rekonstruirati, i to najviše zbog nespominjanja djece u korištenim vrelima. Stoga je pobliže mogla osvijetliti ponajprije pitanja nasljeđivanja, skrbništva i, donekle, osobnih odnosa između djece i roditelja te braće i sestara. Djeca su bila zaštićena nasljednim pravom, te su istarski statuti propisivali podjednako pravo nasljeđivanja muške i ženske djece. Ipak, oporučne želje testatora imale su prednost, pa se načelo o jednakoj podjeli dobara među djecom nije osobito provodilo. Postojalo je preferiranje djece, što je bilo i zakonski omogućeno. Autorica kao zanimljivost ističe da su u očinskim oporukama glavnim nasljednicima mogle biti imenovane i kćeri, a ne nužno i isključivo sinovi. U načelu, muška i ženska djeca u Istri bila su izjednačena u neoporučnom nasljeđivanju, što je činilo bitnu razliku u odnosu na neke druge istočnojadranske gradove, u prvom redu Dubrovnik. Osobni odnosi

među roditeljima, te među braćom i sestrama često su bili pomućeni sporenjem okončane slijedene imovine. Dakako, dojam o učestalom sporenju ovisi velikim dijelom i o analiziranoj građi. Uglavnom se radi o sudskim spisima, za koje je poznato da ne reprezentiraju cjelovitu sliku stvarnosti, nego ponajprije ekscresne slučajeve. Autorica je stoga nastojala uravnotežiti taj prikaz ilustracijama nekoliko izrazito prisnih i srdačnih odnosa braće i sestara.

Nakon iscrpne analize položaja istarske žene "u kući", drugu cjelinu svoje knjige autorica je poklonila ženi u društvenom životu grada (99-167). Osvrnula se na ženu poslovnu sposobnost, koju je uvelike određivao spomenuti "brak na istarski način". On je, na neki način, donosio izvjesnu ravnopravnost među bračnim partnerima, jer je za bilo kakav pravni posao bila nužna suglasnost oba supružnika. Društveni status žena također je utjecao na poduzetništvo žena, pa su i u Istri žene nižih staleža bile poslovno angažiranije od plemkinja. Poduzetne žene na koje autorica nailazi uglavnom su bile žene iz puka i seljaštva. Bavile su se ponajviše poslovima vezanima uz kućanstvo, obrtom, trgovinom namalo, služinskim i porodičarskim poslovima. Poslovno su bile aktivnije u udovstvu nego za života supruga, iako to nije bilo pravilo.

Žene minulih vremena imenom i prezimenom u javnosti su izranjale najčešće na sudovima, u parnicama i ekscresnim situacijama. To se potvrdilo i u ovoj knjizi. Držim da poglavlje o ženama na rubu zakona (119-167) treba posebno istaknuti, jer se najvećim dijelom temelji na dosad nepoznatoj arhivskoj građi, koju je autorica skladno uklopila u priču o "posrnulim" ženama ili onima pogažene časti i dostojanstva. Primjeri sudske provenijencije ilustriraju autoričine teze o preljubništvu, prostituciji, svodništvu, silovanju, otmicama, čedomorstvu, klevetama, tučnjavama i krađama. Autorica zaključuje da su sankcije u slučajevima preljuba bivale oštrije za ženu. Ženin je preljub sramotio supruga i obitelj, što se u mediteranskom kodeksu časti smatralo daleko gorim nego kada je muž varao suprugu. No, u okviru tog istog kodeksa

časti mogu se tumačiti vrlo stroge kazne koju su istarski statuti propisivali za silovanje žena, pogotovo kada su žrtve bile udane žene. Autorica je pomno pregledala sve istarske statutarne odredbe koje su se ticale kazni za silovanje, uz zaključak da se radilo o propisima strožima u odnosu na neke druge istočnojadranske zakonodavce. Međutim, istaknula je Mogorović Crljenko, društvo se pritom nije toliko brinulo o osjećajima unesrećene žene, koliko o vraćanju časti obitelji, koja je u prvom planu. Ujedno, autorica je naglasila i diskrepanciju između statutarnih propisa i stvarne sudske prakse u kažnjavanju silovanja. Silovanje je bilo vrlo teško dokazati, a kada bi se u tome i uspjelo, kazne najčešće nisu bile onakve kakve su propisane statutom. Slično tome, i za čedomorstvo je bila propisana najstroža, smrtna kazna, no autorica nije mogla naći potvrdu da su te kazne doista i izvršene, premda su bile dosuđene.

Pored spomenutih težih zločina, autorica se osvrnula i na zakonske propise i presude u slučajevima fizičkih sukoba među ženama, te kod uvreda i krađa. Zaključila je da se uglavnom radilo o novčanim kaznama, iako su za krađe bile propisane i stroge tjelesne kazne te izgon iz grada. Slijedom toga, kao osobitu vrijednost istaknula bih tablične priloge na kraju knjige (177-188). U njima je donesen iscrpan pregled svih, istarskim statutima propisanih kazni, razvrstanih u kategorije za preljubništvo, silovanja, otmice, uvrede, klevete i krađe.

Knjiga završava popisom izvora (189-190) i literature (191-200), sažecima na engleskom (201-202) i talijanskom jeziku (203-204), te bilješkom o autorici (205).

Tijekom istraživanja autorica se poslužila kako objavljenim tako i neobjavljenim arhivskim materijalom. Izvornu su podlogu činili neobjavljeni spisi načelnika Novigradske komune u razdoblju od 1492. do 1600. godine, i to u prvom redu građanski i krivični procesni spisi. Autorica je upotrijebila i nekoliko oporuka, manji broj odluka o skrbništvu i dva popisa stanovništva. Rabila je i dvije neobjavljene matične knjige krštenih, objavljene notarske knjige

te sve publicirane istarske statute. Kao manju primjedbom možda se može izdvojiti ponešto ograničavajući opseg izvorne građe u pojedinim poglavljima. Zbog toga je autorica, s više ili manje uspjeha, povremeno bila prisiljena tražiti argumentativna uporišta u analogijama s drugim gradovima i istraživačkim rezultatima.

Na koncu, za zaključiti je da je Marija Mogorović Crljenko čitateljstvu podarila zanimljivu i vrijednu knjigu. Autorica je uspjela u nastojanju da, kako je istaknula u zaključku, "na povijesnu pozornicu izvuče "nevidljive istarske žene". Ujedno, pokazala je da je te žene, putem specifikuma "braka na istarski način", društvo čak više zaštićivalo nego što je to bio slučaj s brojnim drugim ženama istočnojadranske obale, pa i zapadne Europe. Knjiga Marije Mogorović Crljenko nedvojbeno će poslužiti kao temeljno polazište za daljnja istraživanja dosad zanemarene problematike istarske rodne povijesti. Uz sve navedeno, knjiga je stilski vrlo lijepo pisana, što omogućuje lako i pitko praćenje štiva. Autoričino je pero doista vješto i elegantno uvelo čitatelja u raznolikim nitima satkan, a dosad slabo poznat svijet istarskih žena s razmeđa 15. i 16. st. S obzirom da je riječ o mladoj autorici, s užitkom možemo očekivati i njezina buduća razotkrivanja nepoznatih priča iz istarske prošlosti.

Zrinka Pešorda Vardić

Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Školska knjiga, 2006., 665 str.

Ustaški pokret, kao jedan od čimbenika koji su duboko obilježili hrvatsku povijest 20. stoljeća, od same je svoje pojave, a osobito nakon Drugog svjetskog rata, bio predmetom interesa i istraživanja brojnih publicista i povjesničara. Ocjene o značenju i ulozi tog hrvatskog nacionalističkog pokreta pritom su u najvećoj mjeri bile krajnje oprečne. Od njegova neumjerenog

idealiziranja s jedne do isto takvog ocrnjivanja s druge strane. U manjoj mjeri rezultat znanstvenih paradigmi a u većoj ideoloških zahtjeva, ove su ocjene bile odraz sukoba dviju glavnih hrvatskih nacionalnih ideologija. Sukoba koji, naravno, nije ostao ograničen samo na područje politike već se očitovao na svim područjima društvene djelatnosti. Privrženost ideji hrvatske državne nezavisnosti, odnosno jugoslavenskog državnog zajedništva, bio je i kod povjesničara (htio to netko priznati ili ne) ključnom odrednicom u ocjenjivanju povijesne uloge ustaškog pokreta i NDH. Činjenica da se sukob tih dviju nacionalnih ideologija tijekom Drugog svjetskog rata uklopio u sukob dviju velikih totalitarnih ideologija samo je još jače produbila postojeće suprotnosti, omogućivši kasnijim pobjednicima da nametnu svoje jednostrano viđenje tog povijesnog razdoblja i svojih protivnika. Iako se pritom nastojala prikazati nepristranom i znanstveno utemeljenom, službena jugoslavenska historiografija je, unatoč pojedinim vrijednim ostvarenjima, uglavnom bila ustrajna u promidžbenom, protuustaškom pristupu, nastojeći pružiti znanstveno "pokriće" ideološkim tezama vladajuće komunističke partije. Nasuprot tome, dio hrvatske političke emigracije zastupao je sasvim suprotno gledište koje, međutim, nije bilo opće prihvaćeno. Ono se, prema riječima dr. Ive Korskog, jednog od najznačajnijih emigrantskih intelektualaca, sastojalo "u nijekanju bilo kakvih pogrešaka i u idealiziranju prošlosti, pogotovo razdoblja od 1941. do 1945. godine." "Na temelju ovakvog idealiziranja" - pojašnjava dalje dr. Korsky u svom kritičkom osvrtu napisanom daleke 1966. - "pokušavaju se obesnažiti svi prigovori protiv hrvatske države, da bi se tako opravdala daljnja borba za uspostavu hrvatske države. Nije potrebno dokazivati unutrašnju slabost ovakvog stava. Dovoljno je samo s nekoliko činjenica dokazati lažnost ovako idealizirane prošlosti, da se sruši cijeli sustav obrane i time potkopa idejni temelj političkog rada."

Iako nažalost ovaj crno-bijeli pristup ni danas nije u potpunosti nestao, političke promjene s početka 1990-ih, s kojima je nestalo političko i svako drugo jednoumlje, barem su omogućile

objektivnije i uravnoteženije sagledavanje tog dijela naše povijesti. Upravo tim se odlikama može pohvaliti knjiga *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.* Marija Jareba, znanstvenika Hrvatskog instituta za povijest. Nastala na temelju autorova doktorskog rada, knjiga je podijeljena u šest poglavlja od kojih prvo nosi naslov "Dosadašnja istraživanja povijesti ustaško-domobranskog pokreta do 1941. Literatura i izvori." U njemu autor donosi detaljan pregled literature o ustaško-domobraskom pokretu počevši od suvremenih tekstova iz razdoblja 1930-ih i 1940-ih godina, preko pregleda literature nastale u razdoblju između Drugog svjetskog rata i raspada socijalističke Jugoslavije do one najnovije, nastale tijekom 1990-ih. Uz pregled literature, u poglavlju se nalazi i pregled arhivske građe na temelju koje je knjiga nastala, a koji se u najvećoj mjeri odnose na fondove pohranjene u Hrvatskom državnom arhivu i, kada je inozemna građa posrijedi, na objavljene zbirke diplomatskih dokumenata.

Prikaz prilika i događaja koji su utjecali na oblikovanje i nastanak budućeg pokreta dan je u drugom poglavlju, "Korijeni ustaško-domobranskog pokreta", koje prati djelovanje Hrvatske stranke prava, dr. Pavelića i hrvatske političke emigracije od svršetka Prvog svjetskog rata do uvođenja šestojanuarske diktature kralja Aleksandra 1929. godine. U tom je razdoblju dr. Pavelić do kraja oblikovao svoje političke stavove i započeo znatniju ilegalnu aktivnost s ciljem uspostave nezavisne hrvatske države, što se, nakon atentata na prvake HSS-a u Narodnoj skupštini i proglašenja diktature, pokazalo potpuno opravdanim potezom. Pojačana državna represija, koja je uslijedila neposredno potom i koja je nastojala suzbiti svako oporbno djelovanje, negirajući pritom nacionalna prava hrvatskoga naroda, učinila je besmislenim svaki daljnji pokušaj da se do političkih ciljeva dođe parlamentarnim, mirnim putem, što će izravno utjecati na konačno utemeljenje i karakter novog pokreta. Činjenica da je dr. Pavelić istodobno bio i poglavlnik UHRO-a i vrhovni starješina Hrvatskog domobrana, prema mišljenju autora, pokazuje da su

organizacije Hrvatskog domobrana bile integralni dio pokreta te da pristaše dr. Pavelića od početka 1930-ih do 1941. nisu djelovale u sklopu jedinstvene organizacije pod jedinstvenim imenom, nego je bila riječ o pokretu koji, protivno uobičajenoj terminologiji, ne naziva ustaškim, već ustaško-domobraskim pokretom, čije se djelovanje istodobno provodilo u različitim organizacijskim oblicima i pod različitim imenima.

Početak djelovanja pokreta, o čemu se govori u poglavlju "Nastanak i početci djelovanja ustaško-domobranskog pokreta", stoga i treba promatrati, kako je autor ispravno ustvrdio, kao reakciju na strašan teror koji je vladao u domovini. Često isticano mišljenje u vrijeme NDH da je UHRO (Ustaše – hrvatska revolucionarna organizacija) osnovan u siječnju 1929. godine, neposredno prije Pavelićeva odlaska u emigraciju, dr. Jareb pak ne smatra točnim, već se priklanja mišljenju onog dijela povjesničara koji smatraju da je ustaška organizacija počela djelovati u prvoj polovici 1930. godine. Povezivanje s talijanskim političkim krugovima, koji su Paveliću pružili zaštitu i podršku, te s predstavnicima makedonske emigracije, koji su ustaško-domobraskom pokretu prenijeli svoja bogata iskustva iz dugogodišnje oružane borbe protiv Jugoslavije, bili su pritom važan čimbenik koji je omogućio uspješno djelovanje pokreta. Istodobno s tom djelatnošću tekao je i organizacijsko-programski razvoj pokreta koji se razvijao kao vojnička organizacija, čije je djelovanje trebalo pomoći uspostavi nezavisne hrvatske države. Programsko-organizacijski temelj njegova djelovanja bio je niz dokumenata objavljenih 1932/3. godine, u kojima je naglašen revolucionarni karakter organizacije koja je kao svoju glavnu zadaću odredila da "oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi Hrvatsku ispod tuđinskog jarma." Svakako najcjelovitiji od tih dokumenata, koji je progovorio i o unutarnjem uređenju buduće hrvatske države i društva, bila su ustaško-domobranska načela iz 1933. godine, koja su se izvorno sastojala od 15 točaka i u kojima su bili istaknuti glavni ciljevi borbe, te jedan vrlo općenit nacrt budućeg karaktera hrvatske države i društva. Sve to,

prema riječima autora, pokazuje da ustaško-domobranski pokret nije imao cjelovit i razrađen program te da su dr. Pavelić i vodstvo pokreta svojim pristašama ponudili tek osnovni cilj borbe s približnim i vrlo općenitim naznakama o tome kako će izgledati buduća hrvatska država.

Sljedeće poglavlje, "Djelovanje ustaško-domobranskog pokreta u Europi i domovini od 1930. do atentata u Marseillu", prati obavijesno-promidžbenu djelatnost ustaško-domobranskog pokreta u domovini i u Europi od 1930. do 1934. godine kao i daljnji razvoj političke organizacije i vojno-terorističke djelatnosti pokreta. S ciljem obavještavanja domaće i svjetske javnosti, pokret je u tom razdoblju pokrenuo čitav niz glasila na hrvatskom i na stranim jezicima (osobito njemačkom), kojima se u ovoj knjizi, prvi put u znanstvenoj literaturi, pridaje određena pažnja. *Grič. Hrvatska korespondencija i Grič. Evropski prilog Hrvatskog domobrana u Buenos Airesu*, bečki *Grič, Kroatische Korrespondenz* i berlinsko-danziška *Nezavisna hrvatska država, te Ustaša. Vijesnik hrvatskih revolucionaraca*, koji je od 1930. do 1934. izlazio kao službeno glasilo UHRO-a, samo su neka od tih glasila. Usporedo s time pokret je, kao odgovor na državni teror, razvijao i subverzivnu djelatnost koja je imala za cilj destabilizaciju i slabljenje režima, odnosno stvaranje pretpostavki za konačno uništenje Kraljevine Jugoslavije. No, unatoč tome u zemlji nije stvorena jedinstvena i dobro ustrojena ustaško-domobranska organizacija, već je pokret djelovao kroz više skupina i pojedinaca koji međusobno nisu bili povezani, nego su poticaj, upute i pomoć za svoj rad dobivali od vodstva UHRO-a u inozemstvu. Ondje je, uostalom, i bila usredotočena vojna djelatnost pokreta, prije svega u logorima u Mađarskoj i Italiji koji su djelovali sve do atentata u Marseillu. U tekstu se dalje prati političko-organizacijska djelatnost dr. Pavelića i suradnika u Italiji i drugim europskim zemljama, kao i djelatnost dviju važnih organizacija koje su djelovale u sklopu pokreta - Hrvatskog saveza uzajamne pomoći i Hrvatskog domobrana. Uloga i značaj prve organizacije, čije je sjedište bilo u Seraingeu

(Belgija), nisu bili nimalo zanemarivi, iako je djelovanje saveza bilo ograničeno samo na belgijsko područje. Djelovanje Hrvatskog saveza za uzajamnu pomoć je, prema mišljenju povjesničara Ch. Sadkovicha koje prihvaća i Mario Jareb, "omogućilo Paveliću da izgradi u Italiji svoju vojsku te je pokazalo da separatistički pokret može svojim ciljevima privući radnike, zbog čega je možda imao potencijala da postane masovnim pokretom." Za razliku od ovog saveza, djelatnost Hrvatskog domobrana bila je znatno raširenija i obuhvaćala je veći broj europskih zemalja. Na kraju ovog poglavlja posebna je pažnja posvećena nekim najznačajnijim subverzivnim akcijama - Velebitskom ustanku iz 1932. i atentatima na kralja Aleksandra u prosincu 1933. i listopadu 1934. S obzirom na kontroverze oko pitanja tko je bio idejni začetnik atentata u Marseillu treba spomenuti mišljenje dr. Jareba, koji smatra da pokušaj atentata u prosincu 1933. i činjenica da su UHRO i makedonski VMRO stalno vrebali na kraljev život nedvojbeno upućuje na to da su ideja i poticaj za atentat na kralja potekli upravo od ovih dviju organizacija.

"Razvoj i djelovanje organizacija Hrvatskog Domobrana u Sjevernoj i Južnoj Americi" osobito je zanimljivo poglavlje ove knjige, budući da ono predstavlja prvi opsežniji prikaz ovog, u historiografiji potpuno zapostavljenog i neistraženog segmenta djelovanja Hrvatskog domobrana. U objema Americama domobranske su organizacije djelovale od početka 1930-ih, i to zahvaljujući tome što, za razliku od Europe, nisu bile suočene ni sa kakvim preprekama, pa su u svome djelovanju uspjele postati masovnim iseljeničkim organizacijama. Njihova važnost osobito je došla do izražaja nakon Marseilleskog atentata, kada je upravo zahvaljujući djelatnosti američkih domobranskih organizacija bio omogućen nastavak ustaško-domobranske promidžbe u svjetskoj javnosti i financiranje obrane u Aix-en-Provenceu. Iako su početkom rata organizacije Hrvatskog domobrana u SAD bile raspuštene, one su u Argenitini nastavile djelovati te su uspjele nadživjeti ne samo ustaško-domobransku organizaciju, nego i kasniji Ustaški pokret u NDH.

Posljednje, šesto poglavlje prati "Djelovanje UHRO-a i domovinskog ustaštva od atentata u Marseillu do travnja 1941." U tom razdoblju ustaško-domobransko djelovanje u emigraciji proživljavalo je teške trenutke, jer je njihova djelatnost u Italiji, gdje se nalazilo vodstvo pokreta i preostala ustaška skupina, sporazumom Ciano-Stojadinović bila u potpunosti onemogućena. Razdoblje "velike ustaške šutnje" potrajat će sve do kraja 1939. godine, kada će pad Stojadinovićeve vlade opet ponukati talijansku stranu da razmotri planove o akciji protiv Jugoslavije, što je dr. Pavelića ponovno učinilo poželjnim partnerom i tako oživjelo njegovu političku djelatnost. Zbog navedenih razloga glavnina proustaškog djelovanja u tom razdoblju bila je usredotočena u domovini, čemu je u velikoj mjeri pridonio i povratak stotina dotadašnjih emigranata, omogućen spomenutim sporazumom Ciano-Stojadinović. Pritom je važno istaknuti da Pavelićevi pristaše u domovini nisu uspjeli stvoriti jedinstvenu i dobro ustrojenu ustašku organizaciju, već su djelovali u sklopu općeg hrvatskog nacionalističkog djelovanja, čiji je glavni i jedini zajednički cilj bila beskompromisna borba za nezavisnu hrvatsku državu.

Pisana bez (ideoloških) predrasuda i jednostranog pristupa povijesnim događajima i osobama, ova knjiga daje cjelovit i koncizan pregled povijesti ustaškog pokreta do travnja 1941. godine, kojemu je u historiografiji neposredno posvećen tek manji broj radova. Primjera radi dovoljno je spomenuti da je, uz knjigu Bogdana Krizmana *Ante Pavelić i ustaše* iz 1983. godine, ovo jedina monografija koja obrađuje povijest ustaškog pokreta od njegova osnutka do osnutka NDH. Iz tog razloga knjiga Marija Jareba *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.*, napisana na najvišoj znanstvenoj razini, predstavlja vrijedan doprinos boljem poznavanju ovog političkog pokreta, što će joj, vjerujem, priskrbiti i brojno čitateljstvo i dostojno mjesto u hrvatskoj historiografiji.

Ante Birin

Lovorka Čoralić, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*. Zagreb: Dom i svijet (Biblioteka Povjesnica) - Hrvatsko građansko društvo Crne Gore, 2006., 254 str.

Višegodišnja istraživanja hrvatsko-mletačkih društvenih i kulturnih prožimanja, kojima se na temelju obilne arhivske građe predanom marljivošću i strpljivom upornošću bavi Lovorka Čoralić, rezultirala su još jednom knjigom koja izvrsno pokazuje značaj Venecije u povijesti istočne obale Jadrana, ne samo kao političke sile, nego i kao metropole koja je magnetskom snagom velikog gospodarskog središta stoljećima privlačila brojne hrvatske iseljenike. Svaka knjiga ove vrsne povjesničarke dopunjava sliku Venecije kao multietničkog grada u čijem je svakodnevnom životu, pored brojnih drugih etničkih zajednica, značajnu ulogu igrala i hrvatska iseljenička zajednica. No, ova knjiga isto tako govori i o višestoljetnoj zbilji grada Bara u Crnoj Gori, čije se stanovništvo uslijed brojnih migracija postupno gotovo potpuno promijenilo. Najnoviju knjigu Lovorke Čoralić *Barani u Mlecima* tiskala je izdavačka kuća Dom i svijet, koja se brojnim izdanjima u svojoj Biblioteci Povjesnica već afirmirala kao jedan od vodećih hrvatskih izdavača koji posebnu pažnju poklanja prošlosti jadranskog prostora. Suizdavač ove knjige je Hrvatsko građansko društvo Crne Gore Kotor - podružnica Bar, društvo koje okuplja Hrvate u Crnoj Gori.

U uvodnom dijelu knjige (11-13) autorica kratko upozorava na slabu istraženost povijesti grada Bara, ali i na podatke koji ukazuju na značaj grada i barske nadbiskupije u srednjem i ranom novom vijeku. Razloge nesklada između razvijenosti barske komune i istraženosti njezine prošlosti u prvom redu vidi u činjenici što u Baru nema sačuvanog arhiva iz komunalnog razdoblja. Izvori i literatura (15-26) vezani uz barsko-mletačke odnose detaljno su predstavljani. Unatoč brojnosti izvora koji svjedoče o nekadašnjem Baru i njegovim stanovnicima, te o njihovim vezama s Mlecima, teškoće pri istraživanju ove tematike čini rasutost izvora po brojnim fondovima mletačkih arhiva. Istraživanje barsko-mletačkih veza upotpunjuju

podaci o Baranima u mletačkoj službi u Dalmaciji, sačuvani u zadarskom arhivu.

Skicirajući povijesni okvir (27-32) iseljavanja Barana u Mletke autorica se posebno zadržava na razdoblju kontinuirane mletačke vlasti nad Barom 1443.-1571., te na padu grada u osmanlijske ruke 1571., čime je označen prijelom u njegovom razvoju. Unutarnji međustaleški sukobi u gradu i stalna turska opasnost u razdoblju mletačke vladavine dali su dodatni poticaj iseljavanju Barana u Mletke, dok će pad pod osmanlijsku vlast označiti početak trajnog iseljavanja znatnog broja stanovnika u Dubrovnik, dalmatinske gradove i Mletke. No, uz to, autorica posebno upozorava i na činjenicu da su migracije konstanta povijesti Bara, kako migracije prema gradu, tako i one iz grada prema različitim odredištima (33-35). Slijedi prikaz vremenskog okvira hrvatskih iseljavanja u Mletke (36-46), koji sadrži i posebna upozorenja o brojnosti i značaju iseljavanja iz Bara, te općenito iseljavanja slavenskog stanovništva s područja mletačke pokrajine Albanije kojoj je pripadao i Bar. Posebnu je pažnju autorica poklonila načinu na koji su iseljenici iz Bara zabilježeni u sačuvanim arhivskim spisima (47-49).

Središnji dio knjige čini analiza podataka o vremenu i intenzitetu barskih iseljavanja u Mletke (51-54), mjestima njihova stanovanja u Mlecima (55-60), zanimanjima (61-71) i imovinskim prilikama pojedinih iseljenika (73-83), obiteljskim i prijateljskim vezama (83-99), sudjelovanju u vjerskom životu Mletaka općenito (101-118), te posebno o ulozi u hrvatskoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna (119-127). Ovaj dio zatvara analiza podataka o povezanosti Barana nastanjenih u Mlecima sa zavičajem (127-136), podaci o onima koji su u Mletke dospjeli kao zatvorenici (137-152), te naravno, zaključak (153-157). Analiza podataka o barskim iseljenicima u Mletke uglavnom pokazuje vremensko podudaranje s iseljavanjem iz drugih gradova na istočnoj obali Jadrana u Mletke, naseljavanje u istim mletačkim četvrtima, slične imovinske mogućnosti, te sličan način uklapanja u mletačku sredinu s jedne strane, kao i održavanje veza s osobama iz zavičaja s druge strane. No, ta

analiza pokazuje i neke posebnosti. Iako je Barana u Mlecima bilo manje nego, primjerice, Zadrana ili Kotorana, njihov broj u odnosu na broj stanovnika grada Bara pokazuje da je tijekom 15. i početkom 16. stoljeća iseljavanje iz Bara povremeno poprimalo karakter egzodusa. Još jedna posebnost barskih iseljenika u Mlecima izuzetno je velik broj duhovnih osoba među iseljenicima, što je još jedno upozorenje na nekadašnji značaj i utjecaj Barske nadbiskupije.

Knjiga je opremljena sažecima na engleskom i talijanskom jeziku (159-169), popisima izvora i literature (215-228), te kazalima osoba, toponima i etnonima (229-248). Značajan doprinos ove knjige brojni su prilozi (171-214) među kojima posebno valja istaknuti popis oporuka barskih iseljenika u Mlecima i prijepise izabranih oporuka. Prema svemu navedenom, razvidno je da je i ova knjiga Lovorke Čoralčić još jedan vrijedan doprinos upoznavanju života hrvatske zajednice u Mlecima, kao i istraživanju jadranskih migracija uopće.

Zdravka Jelaska Marijan

Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737; uzroci i posljedice*. Sarajevo: El-Kalem, 2003, 544 str.

Smatrajući s punim pravom da je golemi značaj Banjalučkog boja za povijest Bosne dosad bio nedovoljno istaknut, Enes Pelidija posvetio mu je punu pažnju. Korištenjem arhivskih izvora Beča, Istambula, Sarajeva, Dubrovnika, Zadra i Zagreba, neobjavljenih rukopisa i objavljene literature, stvorio je djelo kojim je popunio prazninu u ključnom dijelu povijesti Bosne. Kroz poglavlja "Osmansko Carstvo u prvim decenijama XVIII stoljeća", "Bosanski ejalet između mira i rata 1718-1737", "Stanje u Bosni uoči novog austrijsko-osmanskog rata 1737. godine", "Ratovanja osmanske i austrijske vojske na tlu Bosanskog ejaleta do Banjalučkog boja", "Banjalučki boj 4. VIII 1737. godine", "Posljedice i značaj", "Odjek Banjalučkog boja

u narodnoj predaji, pjesmi i književnim djelima” autor čitatelju prvo daje temelje za bolje razumijevanje cjelokupne situacije, nakon čega slijede detaljni opisi ključnog događaja, te zaključni tekstovi o posljedicama i značaju Banjalučkog boja. Knjiga je opremljena i Rječnikom termina, Registrom ličnih imena, te Registrom geografskih i lokalnih naziva.

Stvarajući podlogu za ključni događaj - Banjalučki boj, autor u prvim, moglo bi se reći uvodnim poglavljima opisuje situaciju o Osmanskom Carstvu općenito, te u samoj Bosni. Koncentrira se na činjenice iz osmanske povijesti u prvih 30-ak godina 18. stoljeća, koje će direktno ili indirektno utjecati na ratom zahvaćenu Bosnu 1737. godine: smjenu sultana i velikih vezira, pobune i, naročito, ratove. Naime, tek desetljeće nakon zaključenja Karlovačkog mira Porta se našla u ratu protiv Rusije (1710), zatim protiv Venecije (1714), Austrije (1716), Perzije (1724). Tek nakratko nakon toga zavladao je vrijeme opuštanja, na sultanovu dvoru poznato kao “vrijeme tulipana”, da bi uskoro opet izbio rat protiv Perzije (1731), te opet protiv Rusije (1736).

U opisu Bosne u predratnom vremenu autor nas na sveobuhvatan način upoznaje s odredbama Požarevačkog mira i razgraničenjem u bosanskom ejaletu, s unutrašnjim prilikama, novim imenovanjima, konfesionalnim sastavom stanovništva, privredom, poreznim sustavom, administrativno-vojnom upravom, sigurnosnim mjerama, izgradnjom i popravkama tvrđava, te s učešćem Bošnjaka u nabrojenim osmanskim ratovima.

Naime, Bošnjaci su bili duboko upleteni u ta silna ratovanja, bilo vojačenjem za bitke na dalekim frontovima, bilo u bitkama na području samog bosanskog ejaleta. U prvom ratu protiv Rusije sudjelovalo je 1.569 bošnjačkih spahija pod vodstvom bosanskog valije Ali-paše Karajilana i hercegovačkog sandžakbega Bećir-paše Čengića. Vratilo ih se svega 500. U drugom ratu protiv Rusije sudjelovalo je 10.000 Bošnjaka, opet pod vodstvom Bećir-paše Čengića, i to baš u trenutku kad se spremao rat u Bosni. Tri četvrtine, zajedno s Čengićem, dopali su ruskog

ropstva, gdje ih je većina pomrla. Nadalje, nakon osmanskih ratova protiv Austrije i Venecije bosanski je ejalet izgubio neka područja: novostečeni mletački posjedi našli su se nakon razgraničenja s druge strane poznate linije *Mocenigo*, dok je Austrijancima pripao pogranični pojas od Bosanskog Novog do Bijeljine.

Bosna je upravo 30-ih godina 18. stoljeća ostala bez značajnog dijela za rat sposobnih muškaraca, a stanovništvo je poharala i kuga. Što se tiče tvrđava i naoružanja, Porta je suštavno pripremala Bosnu za predstojeći rat. Slala je topove i streljivo, u samoj Bosni osposobljene su radionice za izradu ratne opreme, a 200-300 bošnjačkih mladića otišlo je u Istanbul na zanat za topdžije. Popravljanje su oronule tvrđave i podizane nove. Pripreme je vodio bosanski valija Abdullah-paša Muhsin-zade do 1736. godine, kada je na njegovo mjesto stupio slavni Ali-paša Hekim-oglu.

Ovom prekaljenom *seraskeru* s ruskih i perzijskih ratišta i bivšem velikom veziru bilo je sasvim jasno da će se Bosna, zbog otvorenog osmansko-ruskog bojišta, u nadolazećem ratu morati osloniti na vlastite desetkovane snage. Pokrenuo je masovnu mobilizaciju, a odziv Bošnjaka, svjesnih da obrana Bosne ovisi samo o njima, bio je golem: “sva Bosna je jedna kasarna, a svaki Bošnjak koji može nositi pušku - vojnik.” Za borbu su se spremili svi slojevi stanovništva, od bogatih i slavnihi do siromašnih i neuglednih. Imali su posebno, prvoklasno oružje - motiv.

U isto vrijeme, Austrijanci su prikupljali podatke o pripremama u Bosni, Mlečani i Dubrovčani računali su na austrijsku moć i aktivno joj pridonosili, a jednako je postupao i dio nemuslimanskih osmanskih podanika Bosne.

Rat je počeo. Nakon borbi kod Lješnice, Zvornika, Stare Ostrovice, Jurkovića, uslijedit će presudan Banjalučki boj. Banja Luka je devet dana bila pod opsadom. Na grad i tvrđavu ispaljivano je oko 1.800 granata dnevno. Prednosti strateški odlično postavljene banjalučke tvrđave, motiviranost branitelja Banja Luke i onih koji su im pod vodstvom Ali-paše pristigli u pomoć iz potpuno neočekivanog pravca, došli su do

punog izražaja dana 4. kolovoza u slavlom Banjalučkom boju. Razbijena austrijska vojska počela se povlačiti na sljedeći način: "kod konjice je nastao takav nered i strah, da je jurnula u rijeku. Tom prilikom se vidjelo kako se po pet ljudi drži za jedan konjski rep da bi stigli na drugu stranu, tako da se više ljudi utopilo nego poginulo."

Nakon što je čitatelja proveo kroz bosanska ratišta i potom detaljno pokazao na koji su se način Bošnjaci borili na Banjalučkom polju, autor s pravom zaključuje: "... Banjalučki boj bio je patriotski čin ljudi iz Bosne, a ne borba za očuvanje sultanove vlasti na ovim prostorima i spašavanje interesa daleke Porte iz Istanbula. Zato se i može tvrditi da je Banjalučki boj od 4. augusta 1737. godine predstavljao jednu od prvih stranica bošnjačke samosvijesti, hrabrosti i patriotizma. Ovom pobjedom sačuvana je i teritorijalna kompaktnost današnje Bosne i Hercegovine. ... Banjalučkim bojem odgođen je dolazak i uspostavljanje austrijske vlasti na ovim prostorima za skoro 150 godina. Zbog svega navedenog Banjalučki boj je imao dalekosežniji značaj od puke vojničke pobjede. Zato je i odjek bio tako dalekosežan. Još u toku samog rata, a naročito u kasnijem periodu, o boju kod Banja Luke narod je na svoj način pričao u brojnim pripovjetkama, pjesmama. Ono što se već tada uočilo, bila je svijest savremenika o značaju i posljedici Banjalučkog boja, koji osim pisanja i kazivanja na izvjestan način prelazi u istinitu legendu. ...Svijest o sebi i Bosni kao svojoj domovini u narednom periodu je još više rasla, što će posebno doći od izražaja u XIX stoljeću i u Pokretu za autonomiju Bosne pod vodstvom Husein-bega Gradašćevića."

Vesna Miović

Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik, ur. Sašo Jerše. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006., 749 str.

Zbornik *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* posvećen je osamdesetogodišnjici života povjesničara i sveučilišnog profesora Ignacija Voje. Uz istraživački rad, Ignacij Voje cijeli je svoj službeni radni vijek (zaposlivši se 1951. godine kao asistent), proveo kao nastavnik Odjela za povijest Filozofskog fakulteta u Ljubljani, kojem je u dva navrata bio i predstojnikom: 1980/2. i 1985/90. Po smrti Gregora Čremošnika 1958. godine, Ignacij Voje preuzeo je katedru za stariju povijest jugoslavenskih naroda, a od 1955. godine predavao je i stariju slovensku povijest, te opću povijest feudalizma. Voje je dobitnik više priznanja i odličja, poput časnog doktorata Univerze u Ljubljani. Zbornik posvećen njegovu historiografskom radu sadrži znanstvene studije povjesničara koji su u svojim istraživanjima dodirivali i pratili iste povijesne fenomene kojima se tijekom svog plodnog pedesetogodišnjeg znanstvenog i istraživačkog rada bavio i profesor Voje. *Vojetov zbornik* čine, dakle, rasprave kojima tematika obuhvaća događaje i događanja na širokom prostoru između Srednje Europe i Sredozemlja u povijesnom vremenu, koji su bili predmet njegova znanstvenog interesa, ali i u razdoblju koje sam profesor Voje svjedoči svojom prisutnošću. Zato je zbornik podijeljen u dva dijela; u prvome dijelu, koji sadrži manje cjeline: *Slovenica, Turcica, Balcanica, Ragusiana* - sakupljene su znanstvene studije u kojima su autori svoje zanimanje posvetili povijesti Slovenije i Balkana, kao i povijesti Dubrovnika u razdoblju srednjeg vijeka i ranog novog vijeka. Druga cjelina je *Miscellanea gratuabilia*, koju čine studije Vojinih kolega i prijatelja koji s njime, bez iznimke, kako isti čine urednik zbornika Sašo Jerše, dijele i historiografske interese i životne kušnje. Znanstveni doprinos ovom su zborniku dali povjesničari triju generacija, kao i pripadnici različitih historiografskih tradicija, koji su svoja saznanja materijalizirali na sebi svojstven način i svoju strategiju promatranja povijesnih zbivanja usmjerili na istraživanje

političkog ustroja društvenih zajednica, kulturno-rolne i gospodarske teme te suodnos različitih političkih sredina i njihovih kultura.

Zbornik se otvara kronološki navedenom bibliografijom profesora Ignacija Voje, koja je obuhvatila njegov dosadašnji cjelokupan znanstveni i publicistički rad, od prvih radova iz 1952. godine. Impresivan je broj bibliografskih jedinica koje su posvećene povijesti Dubrovnika, pretežito u srednjem vijeku.

Cjelina *Slovenica* započinje studijom Andreja Nareda: »Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 - temelj stanovsko-monarhičnega dualizma«, u kojem se analizira pravno-povijesni sadržaj Kranjskog privilegija i donosi transkripcija i prijevod ovog dokumenta. Andrej Pleterski, u radu pod naslovom »Police na Tolminskem - prva "ciganska" vas na Slovenskem?«, rekonstruira povijesno zaleđe jedne migracije, čiji spomen traje u usmenoj predaji, istaknuvši da povijest na taj način može ostati zapisana i u prostoru. Dušan Kos bavi se statutom grada Izole iz 1360. godine, sačuvan u originalu, u studiji »Simbolne in pomenske podobe statuta izolskega komuna iz leta 1360.« Heraldici celjskih grofova posvetio je svoj znanstveni prilog Robert Kurelić: »Simboli statusa i moći: kneževski pečati celjskih grofova«. Peter Štih govori o Celjskim grofovima kao nasljednicima bosanske krune u studiji: »Celjski grofje kot dediči bosanske krone - listina bosanskog kralja Tvrtka II. Kotromanića za celjskega grofa Hermana II. iz leta 1427«, prikazavši dokument koji to potvrđuje, transkribiran i preveden. Autor je također objasnio i uzroke koji su doveli do takve odluke Tvrtka II. Kotromanića. Boris Golec u znanstvenoj raspravi »Zgodnjeno-veška "kajžarska trga" Vrhnika in Gornji Logatec« istražuje povijest slovenskih gradskih naselja. Darko Darovec, u radu »Istrski vice-dominii in drugi podobni uradi ob Jadranu«, govori o razvoju institucije notarijata u istarskim gradovima. Matevž Košir osvrnuo se na posljedice neplaćanja poreza u Kranjskoj u raspravi »Stanovski rubež zaradi neplaćanih davkov v drugi polovici 16. in začetku 17. stoljetja na Kranjskem«. Sličnu temu obrađuje

i Jože Žontar: »Zaton deželnih stanov na Kranjskem«, istraživši reforme kao posljedice financijske oskudice u habsburškoj blagajni zbog otplate državnih dugova, do čega je doveo rat 1740/8.

Kulturološku temu izabrala je Maja Žvanut: »Okus Jošta Jakoba grofa in gospoda Gallenberškega«. Iz 350 pisama korespondencije grofa Jošta Jakoba von Gallenberga s bratom Georgom Sigismundom i šurjakom Wolfom Ferdinandom Mordaxom rekonstruirala je život kranjskih grofova proučivši obiteljske odnose, srodničke i prijateljske veze, njihov odgoj i školovanje, poslove koje su vodili i načine na koje su provodili slobodno vrijeme, njihov stvaralački rad i inventar dragocjenosti koje su posjedovali.

Cjelinu *Turcica* otvara rad Nenada Moačanina »O izvorima za demografsku povijest Osmanskoga carstva«, u kojem autor analizira problematiku osmanske financijske administracije povezanu s bilježenjem pojedinaca, odnosno domaćinstava, istaknuvši da neturski izvori često bitno pomažu razumijevanju teško objašnjivih podataka osmanskih izvora. Klement Pust je istraživao događaje na području Dalmacije u 1. polovici 16. stoljeća »Vojaški odnosi med Beneško republiko in Osmanskim cesarstvom na območju Dalmacije v letih 1524-1534«. Lilijana Žnidaršič Golec ušla je u duhovni prostor obradivši teološki i povijesni kontekst fenomena oprosta u vrijeme kad se Ljubljana suočavala s turskim pustošenjem 1472. godine u studiji »Podelitev odpustkov Marijinemu špitalu v Ljubljani leta 1472: Arma spiritualia ob soočenju s Turki«. Jože Mlinarič raspravlja o fenomenu pokrštavanja turskih zarobljenika u razdoblju Velikog austrijsko-turskog rata 1683/99. u svom doprinosu Vojnom zborniku pod naslovom »Usoda turskih ujetnikov v avstrijskih deželah v času od 15. do 17. stoletja in njihovo pokršćevanje«. Prilog *Turcici* dali su i Andrej Hozjan: »Ukaz Amhat age iz Berzencza tržanom Dolnje Lendave opodreditvi leta 1583« i Marija Kozar-Mukič: »Gornji Senik podvržen Turkom leta 1640«.

Cjelina *Balkanica* započinje studijom Rajka Bratoža »Preganjanje kristjanov v rimski

provinci Dalmaciji v luči antičnih virov in srednjeveškega izročila«. Pozivajući se na veliki broj dalmatinskih svetaca mučenika, autor raspravlja o historijskim okolnostima proganjanja kršćana u rimskoj provinciji Dalmaciji. Miha Kosi se osvrnuo na bitku kod Pelagonije (današnje Bitole) 1259. godine kao jednom od najznačajnijih kasnobizantinskih događaja: »Morejska kronika in koroški vojvoda v bitki pri Pelagoniji leta 1259«. Dušan Nećak bavi se pisanim i materijalnim izvorima za proučavanje srednjovjekovnog srpskog oružja u studiji »Orožje srbske vojske na zidnem slikarstvu srednjeveške Srbije«. Tomislav Raukar raspravlja o splitskim trgovačkim društvima 14. stoljeća, dok Esad Kurtović piše o rodu Stankovića iz vremena vojvode Sandalja Hranića Kosače.

Tematika *Ragusiane* uvodi se radom Gordana Ravančića »Neka razmišljanja o demografskim posljedicama epidemije crne smrti 1348. godine u Dubrovniku«, koja je ostavila velikog traga na demografskoj slici dubrovačke društvene zajednice, kako je razvidno iz sačuvane izvorne građe koju je autor koristio. Bratovštinom antunina i načina na koji se ona uklapala u kontekst religioznosti razvijenog srednjeg vijeka pozabavila se Zrinka Pešorda Vardić u radu »Bratimska elita: o počecima dubrovačke bratovštine sv. Antuna«. Nella Lonza raspravlja o jednom povijesno-pravnom, "tek rubno vidljivom" fenomenu: »Povlačenje svjedoka za uho: zagonetka iz dubrovačke srednjovjekovne građe«. O poslovnim knjigama dubrovačkih trgovaca u 15. stoljeću govori se u studiji Desanke Kovačević-Kojić. Renata Novak-Klemenčić razmatrala je različite oblike trgovačkih društava, osvrnuvši se posebice na kamenorezačka: »Kamnoseška podjetja u Dubrovniku u prvi polovici 15. stoljeća«. Pozivajući se na arhivske izvore - zapisnike kaznenoga suda, kao i na dramsko djelo Marina Držića, Slavica Stojan govori o fenomenu gradskih noćnih izgreznika: »Noćne družine u renesansnom Dubrovniku«. Na tragu velikih istraživanja kreditne trgovine u Dubrovniku Ignacija Voje, u kojima je obradio i privatne trgovačke knjige - bila je i Zdenka Janeković Römer. »Obiteljska knjiga Andrije Antojeva de Pozza (1569-1603)«

sadrži, međutim, obiteljske zapise s genealoško-imovinskim podacima, sa svim onim što je Andrija Pozza smatrao važnim za svoju obitelj.

Miscellanea gratuabilia započinje radom Vasilija Melika: »Sestava in volilno pravo cislajtanskih deželnih zborov«. O djelovanju banskog vijeća Dravske banovine riječ je u prilogu Miroslava Stiplovskega: »Višek avtonomističnih prizadevanj banskega sveta Dravske banovine leta 1940 z zahtevo za ustanovitev Banovine Slovenije po hrvaškem zgledu«. O odnosima među primorskim Slovencima i istarskim Hrvatima govori se u radu Milice Kacin Wohinz: »O primorsko-istrskih odnosih med dvema svetovnjima vojnima«, u kojem je dodirнула i suvremene hrvatsko slovenske granične nesporazume na rijeci Dragonji. Rade Petrović, u studiji »U potrazi za bosanskom (bošnjačkom) nacijom«, bavi se problematikom bosanske odnosno bošnjačke nacije, koju smatra uvjetovanom, prije svega nacionalno-političkim potrebama. Andrej Vojko napisao je rad o slovenskoj izdavačkoj kući koja je djelovala u Sarajevu i drugdje po Bosni i Hercegovini u razdoblju 1882. do 1918. godine: »Udje Družbe sv. Mohorja v Sarajevu in drugje v Bosni in Hercegovini v letih 1882-1918«. O etničkom čišćenju hrvatskih prostora 1941. pisao je Ivo Goldstein: »Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj državi Hrvatskoj 1941. godine«. Oživljena Ilirija u slikarskom radu Janeza Scherera tema je o kojoj piše Branko Reisp. O Berlinskom kongresu kao zadnjem velikom susretu europskih državnika prije 1. svjetskog rata govori Franc Rozman u radu: »Baron Josef Schwegel in berlinski kongres«. O djelovanju tršćansko-koparskog biskupa Andreja Karlina u razdoblju agresivnog talijanskog nacionalizma (1911-1919) riječ je u radu Franceta M. Dolinara. O mogućnostima historiografskih interpretacija književnog opusa Vladana Desnice (Zadar, 1905 - Zagreb, 1964) raspravlja Drago Roksandić. O istraživanju povijesti umjetnosti Dalmacije na Ljubljanskom filozofskom fakultetu pisao je u ovom zborniku Janez Höfler. O najstarijoj ljubljanskoj trgovačkoj knjizi iz 16. stoljeća govori u svom prilogu zborniku Darja Mihelić. O začecima i razvoju osiguranja, te o

osiguranju kao gospodarskoj grani u Sloveniji izvijestio je France Kresal. Na to se nadovezuje rad Olge Janša Zorn: »Društva, povezana z razvojem turizma na slovenskem, do prve svetovne vojne«. Zbornik zaključuje rad Boža Repe: »Oris razvoja turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni.« U zborniku nisu izostavljena kazala imena i mjesta.

Svaki od opisanih radova svojom je potankošću pridonio istraživanju svijeta i prostora, a njihova razmišljanja omogućuju da se osjeti kako prošlost i njezini događaji našem životu dopisuju još jednu vrijednost, što ovaj zbornik čini reprezentativnim povijesnim defiléom. Radovi Vojetova zbornika ulomci su velikog mozaika povijesnog prostora koji je predano istraživao, analizirao ga i o njemu pisao slavljjenik Ignacij Voje. Njegov pošten odnos prema znanju i veliku istraživačku energiju jedan od njegovih učenika, Vasko Simoniti, usporedio je s humanističkim natpisom koji krase prostor lođe ljetnikovca Petra Sorga u Dubrovniku: *Terra marique*. Simoniti je ovom usporedbom ukazao na širinu, otvorenost i radoznalost Vojina istraživačkog rada i njegovu sposobnost da povijesne procese dokuči i shvati duboku moralnu moć historije kao discipline.

Slavica Stojan

Il Carteggio Marcovaldi (1401-1437) nell'Archivio di Stato di Prato, prir. **Paola Pinelli**. [Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato, 106]. Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali, Dipartimento per i beni archivistici e librari, Direzione generale per gli archivi, 2006., 151 str.

Paola Pinelli, istraživač gospodarske povijesti na Ekonomskom fakultetu u Firenzi, nedavno je objavila izvanredni inventar koji otvara nove perspektive istraživačima dubrovačke gospodarske povijesti u prvoj polovici 15. stoljeća. Riječ je o prepisci braće Marcovaldi, pohranjenoj u fondu *Ospedale della Misericordia*

e *Dolce* u Državnom arhivu u Pratu (*Archivio di Stato di Prato*). Pisma su pretežito poslovne prirode, a završila su u spomenutom fondu s osobnom građom obitelji Marcovaldi. Donekadno su bila pomiješana s ostalim arhivalijama, pa time slabo uočljiva, a sada su izlučena, sređena i opremljena vrlo kvalitetnim inventarom, čime su postala podobna za sustavna istraživanja.

Sačuvanih 827 pisama proteže se na preko 30 godina, no njihov najvredniji i za nas najzanimljiviji dio tvore pisma Giuliana Marcovaldija, pisana između 1420. i 1434., dok je živio u Dubrovniku. Pinelli nas u uvodnoj studiji upoznaje s osobama koje trguju između Toscare, Puglie i Dubrovnika u razdoblju kad su mnogi toskanski trgovci (a napose oni iz Prata) tražili nove šanse izvan zavičaja zahvaćenog recesijom. Među onima koji su vidjeli mogućnosti zarade u trgovini suknom (koje je iz Toscare išlo u balkansku unutrašnjost) i srebrom (koje je putovalo suprotnim smjerom), te raznim povremenim poslovima u široj dalmatinskoj regiji, bilo je i trgovačko društvo iz Prata koje su vodili Michele di Giovannino Marcovaldi i Francesco Moddei. Kako su poslovi ubrzo vrlo dobro krenuli, pojavila se potreba za trajnim zastupnikom (*fattore*) u Dubrovniku, gradu preko kojega je ne samo išla glavna transakcija, nego koji je i sam imao razgranatu i snažnu trgovačku aktivnost i privilegiranu poziciju u izvozu srebra iz zaleđa. Pogodnu osobu našli su u Giulianu Marcovaldiju, Micheleovu bratiću. Za Giuliana, koji se dotad bavio sitnom trgovinom, to je bila životna prilika koju je dobro iskoristio: nastanio se u Dubrovniku i s vremenom proširio mrežu klijenata, među kojima se našao i Piero Pantella, poznati bojadisar tkanine, koji će kasnije i sam doseliti u Dubrovnik da bi pokrenuo manufakturu sukna. Giuliano se u tih dvadesetak dubrovačkih godina dobrim dijelom udomačio, pa i stekao dva sina sa sluškinjom Stanisavom, o kojima je nakon očeve smrti skrbio stric Sandro. Životna priča Sandra Marcovaldija, kakva se razaznaje iz prepiske među braćom, bila je na neki način komplementarna Giulianovoj. Giuliano se posvetio trgovini, otisnuo daleko i ukorijenio u

novoj sredini, te djelovao u zoni između Kotora, Korčule, Neretve i u Apuliji. Stariji Sandro uglavnom se zadržavao unutar Toskane, obnašao različite javne dužnosti u Pratu i brinuo o obiteljskim interesima, pa tako i odgojio izvanbračne sinove prerano umrla Giuliana.

Glavni poslovni poduhvati od kojih je živjela spomenuta skupina trgovaca sastojali su se u razmjeni tkanine srednje kakvoće iz Prata i Firenze u Dubrovniku za srebro iz srpskih i bosanskih rudnika, koje se moglo vrlo povoljno usmjeriti prema europskim dvorovima gladnima srebra; također se u Pulji sukno razmjenjivalo za žito i druge namirnice koje su se mogle "plasirati" u Dubrovniku. Mnoge financijske transakcije uključivale su i Veneciju. U toj živoj i propulzivnoj razmjeni dubrovački su trgovci bili itekako važan partner, pogotovo zato što su imali ustaljene i provjerene kanale za pristup bosanskim i srpskim rudnicima srebra.

Svima koji se bave dubrovačkim 15. stoljećem, a pogotovo gospodarskom poviješću, ovaj inventar izaziva žed za informacijama koje istraživanje fonda Marcovaldi može pružiti. O trgovcima iz Prata u Dubrovniku ponešto je objavljivano (naročito M. Popović-Radenković), no ovdje je riječ o značajnom korpusu slabo poznate i posve nepoznate građe. Paola Pinelli iskoristila ju je već i za svoju studiju »L'Argento di Ragusa« (Storia economica 8/3 (2005): 549-573), a priprema opsežniji rad o Pieru Pantelli. Nas će svakako zanimati i Dubrovčani s kojima su ovi trgovci poslovali i dopisivali se (Nikola Gozze, Petar Primo i dr.), kao i slika dubrovačke svakodnevice u percepciji toskanskog doseljenika.

Inventar je tako sastavljen da nakon uvodne studije (str. 19-40) slijedi šest "motrišta" (Prospetti; str. 42-70), u kojima su dijelovi fonda svrstani u moguće veće cjeline (prepiska Sandra Marcovaldija, Michelea Marcovaldija, korespondencija između braće Marcovaldi, Giulianova putovanja, Giulianova prepiska, prepiska Pietra Pantelle). Iza popisa arhivskih fondova i literature (str. 71-74) tiskan je inventar u pravom smislu riječi, koji je oblikovan po kriterijima odakle putuje pismo i kamo, tko ga šalje kome,

te po kronološkom slijedu (str. 75-117). U tablicama su nove signature dokumenata sravnjene s dvije starije numeracije, što olakšava identifikaciju pisama već citiranih u literaturi (str. 119-129). Kazala su izrađena prema pošiljateljima, primateljima, mjestima otpreme i primitka pisma i kronološkom redu (str. 131-151). Sve u svemu, uzoran posao, cjelovit i precizan. Onome tko poželji istraživati materijal iz korespondencije Marcovaldi ovim je inventarom uštedeno mnogo pripremnog posla, vremena i briga. Građa je digitalizirana i objavljeno je njezino skoro postavljanje na mrežnoj stranici Arhiva (www.archiviodistato.prato.it), pa se nadamo da ćemo s inventarom Paole Pinelli u ruci moći čitati trgovačka pisma koja su pred skoro šest stoljeća putovala između Toskane, Pulje, dalmatinskih gradova i Dubrovnika, prateći živo kolanje trgovaca i njihove robe.

Nella Lonza

Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005., 298 str.

U posljednjih desetak godina među istraživačima osmanske vojne problematike u ranom novom vijeku svojim radovima izdvaja se mađarski povjesničar Gábor Ágoston. Njegova posljednjaknjiga *Guns for the Sultan* (Cambridge University Press, 2005), temeljena na dosad pretežno neobjavljenom građi istambulskih arhiva, predstavlja vrhunac autorova višegodišnjeg rada na proučavanju ranonovovjekovne osmanske vojne tehnologije i industrije. Glavni predmeti proučavanja ove Ágostonove studije su kao što i sam autor kaže: "...uvođenje i integracija vatrenog naoružanja i tehnologije u Osmanskom Carstvu, te proizvodne metode i inudstrijski kapaciteti koji su omogućili osmanskim sultanima kontinuiranu opskrbu njihove vojne sile oružjem i municijom."

U ovom radu autor je posebnu pažnju posvetio pobijanju niza ustaljenih predodžbi i mitova vezanih uz Osmanlije i njihovu ratnu tehniku, pritom pazeći, kako sam ističe, da ne upadne ni u zamku tehnološkog determinizma ni potpunog skepticizma spram pitanja uloge vojne tehnologije. Ova autorova namjera provlači se kao nit vodilja kroz cijelu knjigu. Nakon prvog uvodnog poglavlja u kojemu skicira glavne istraživačke ciljeve svoje studije, Ágoston se u drugom poglavlju - naslovljenom "Gunpowder technology and Ottomans" - suprotstavlja prvom velikom mitu vezanom uz osmansku vojnu povijest, široko proširenoj tezi o tzv. tehnološkom konzervatizmu islama, koji brojni autori vide kao glavni uzrok zaostajanja islamske civilizacije u odnosu na Zapad. Temeljeći svoj stav na analizi širenja vatrenog oružja u euroazijskom prostoru, Ágoston smatra da je uloga islama u procesu integracije vatrenog oružja u osmansku vojnu silu bila sasvim zanemariva. Za autora, prihvaćanje ili odbijanje određenih vrsta naoružanja ili vojnih tehnika u Osmanskom Carstvu prvenstveno je posljedica neposrednih povijesnih izazova te socijalnih, kulturnih i ekonomskih faktora. Kroz brojne primjere iz ključnih trenutaka osmanske vojne povijesti Ágoston ilustrira prijemčivost i otvorenost Osmanlija prema novim idejama i vojnim tehnologijama. Spremnost na usvajanje novih tehnologija, poglavito vatrenog oružja, u sprezi s masivnim proizvodnim kapacitetima Carstva i superiornim logističkim sustavom, smatra Ágoston, bili su temelji na kojima je sredinom 15. stoljeća uspostavljena osmanska vojna supremacija, a koja se uspjela održati sve do pred sam kraj 17. stoljeća.

Druga od ustaljenih predodžbi, za koju Ágoston tvrdi da nema pokrića u povijesnim vrelima, teza je o tehnološkoj inferiornosti i zaostalosti osmanskog vatrenog oružja. U trećem poglavlju, "Cannons and muskets", kroz detaljnu i minucioznu analizu proizvodnje osmanskog vatrenog oružja, kako osobnog, mušketa fitiljača i kremenjača, tako i brojnih artiljerijskih modela u rasponu od minobacača do malokalibarskih poljskih topova i haubica, Ágoston je pokazao da u periodu kojim se bavi

njegova studija Osmanlije ni po tipu ni po kvaliteti proizvedenog naoružanja ne zaostaju za svojim europskim suparnicima. Dapače, Ágostonova istraživanja pokazuju da vojna proizvodnja Osmanske carevine, u kojoj prevladavaju oružja srednjeg i malog kalibra, tzv. *culverin* modela, u potpunosti odgovara proizvodnom uzorku njezinih zapadnih protivnika. Nadalje, što se pitanja kvalitete oružja tiče, Ágoston ističe da su osmanski topovi, koji su kroz cijeli period kojim se bavi njegova knjiga lijevani u skupljoj no kvalitetnijoj bronci, na istom tehnološkom nivou kao i oružje drugih europskih sila koje je lijevano od znatno jeftinijeg željeza. Isto tako, autor upozorava da, unatoč upotrebi ovog skupljeg materijala, a zahvaljujući bogatim resursima koji su carstvu stajali na raspolaganju, osmanska vojna sila nije oskudijevala artiljerijskim oružjima. Do istovjetnih rezultata Ágoston je došao i prilikom analize osobnog naoružanja sultanovih trupa. Tako Ágostonova istraživanja pokazuju da je osobno naoružanje Osmanlija također mnogo sličnije nego što se to dosad smatralo naoružanju njihovih glavnih protivnika. Primjerice, Ágoston ukazuje da muskete kojima su bili opremljeni janjičari, sultanove elitne postrojbe, i po kalibru i po modelu odgovaraju naoružanju u upotrebi kod Španjolaca ili Mlečana. No, unatoč svim tim sličnostima, ovo poglavlje ukazuje i na jedan ozbiljan nedostatak osmanske vojne produkcije, a to je daleko niži nivo standardizacije proizvedenog naoružanja nego što je to slučaj kod drugih europskih sila. Iako je, sudeći po modernim mjerilima, teško govoriti o standardizaciji proizvodnje naoružanja onovremenih europskih sila, evidentno je da je broj različitih kalibara u inventaru npr. habsburških ili ruskih vojski bio daleko manji nego u sultanovim postrojbama. Ovaj nedostatak uvelike je otežavao opskrbu sultanove vojske municijom te u konačnici i provođenje željenih taktičkih reformi. U sklopu ovih istraživanja, Ágoston je također pokazao da je teorija o "osmanskom velikom topu" i navodnoj civilizacijskoj divergenciji na relaciji Istok-Zapad / islam-kršćanstvo u pitanju vojne tehnologije ipak samo mit i nus-produkt europskog konstruiranja slike Orijenta

u 18. i 19. stoljeću, bez stvarne podloge u povijesnim vrelima.

U naredna tri poglavlja, koja se bave osmanskim industrijskim kapacitetima u Aziji i na Balkanu, autor propituje teoriju o navodnoj osmanskoj ovisnosti o uvozu naoružanja i tehnologije. Suprotno zagovornicima ove teorije, koji Osmanlije smatraju tek trećerazrednim proizvođačem vojne opreme koji nije uspio organizirati vlastitu neovisnu industriju naoružanja, Ágoston smatra da su Osmanlije uspjeli stvoriti sav neophodan organizacijski i financijski okvir koji je omogućio sigurnu, efikasnu i kontinuiranu proizvodnju naoružanja. Štoviše, upozoravajući na eurocentričnu perspektivu zagovornika ove teorije, Ágoston ističe da je Osmanska Carevina, iako njeno vatreno oružje možda i nije bilo toliko traženo i cijenjeno na Zapadu, na bogatim i prostranim tržištima Istoka, od Crvenog mora do Indijskog oceana, predstavljala jednog od najvećih izvoznika vatrene oružja. Sve u svemu, predodžba Osmanske države koja se pomalja pred čitateljima ove Ágostonove studije slika je jednog samodostatnog, tehnološki nimalo inferiornog svjetskog imperija, carstva koje se rasprostire na tri kontinenta i koje, u periodu koje obuhvaća ova studija, ne oskudijeva ni u materijalnim (salitra, bronca, drvo, ugljen) ni u ljudskim ili financijskim resursima.

Pa ipak, poznavajući konačni ishod povijesnih zbivanja, čitatelj Ágostonove knjige teško može a da se ne zapita sljedeće: ako je sve doista kao što rezultati ove studije pokazuju, tj. ako ni osmansko naoružanje nije bilo tehnološki inferiornoeuropskomniti jenjegovaproizvodnja bila nedostatna, što je pošlo krivo i dovelo do velikog osmanlijskog poraza u ratu 1683/99? Upravo ovom problemu posvećeno je završno poglavlje, "Guns and Empire", u kojem autor daje odgovor na to ključno pitanje. Dakle, što je pošlo krivo? Ágoston smatra da uzroke poraza ne treba tražiti u tehnološkoj zaostalosti ili nedostatnoj proizvodnji naoružanja, već prvenstveno u strateškim i logističkim razlozima, tj. u istovremenom angažmanu na širokom prostoru od Dunava do Dona, te stoga preopterećenom

logističkom sustavu. Jednako važnom Ágoston drži i činjenicu da su europske sile, provođenjem dalekosežnih ekonomskih i administrativnih reformi u drugoj polovici 17. stoljeća, osigurale prednost ne samo na planu vojne tehnologije i proizvodnih kapaciteta već i na područjima poput logistike, inženjerije, državnih financija i upravnog aparata. Osim spomenutog, Ágoston upozorava na često previdanu činjenicu da je u periodu koji je prethodio Bečkom ratu sultanova vojna sila bila gotovo isključivo angažirana u opsadnim operacijama. Tako su u periodu između 1526. i 1683. Osmanlije na europskim ratištima sudjelovali u samo dva velika okršaja na bojnopolju: Mezokersztes (1596.) i St. Gothard (1664.), dok je tijekom Bečkog rata zabilježeno čak 15 velikih sučeljavanja na otvorenom bojnopolju. Za razliku od Osmanlija, europske su sile krajem stoljeća imale na raspolaganju sva "plodona" iskustva proistekla iz krvavog laboratorija Tridesetogodišnjeg rata, poput brojnih taktičkih inovacija i povećane vatrene moći nastale kao posljedica uvođenja čvršće discipline i novousvojenog borbenog drila. Pritom, autor smatra da preveliku težinu ne treba pridavati tehnološkim faktorima, poput uvođenja bajoneta ili pušaka kremenjača u naoružanje europskih vojski, već da naglasak treba staviti na socijalno-ekonomske elemente. Po Ágostonu, ono što je europskim silama osiguralo pobjedu nije bilo bolje oružje, već superiorna vojna taktika, disciplina i izvježbanost njihovih armija, te efikasnija administracija i uprava.

Teorijsko-konceptualni okvir ove studije dobro je poznata teorija Michaela Robertsa o "vojnoj revoluciji" (*military revolution*) u ranom novom vijeku, u kojoj jedno od ključnih mjesta pripada fenomenu otkrića i širenja uporabe vatrene oružja. Još 1979. godine Geoffrey Parker, jedan od najuglednijih Robertsovih nasljednika, upozorio je da je koncept "vojne revolucije" nužno testirati izvan europskog konteksta, na svjetskoj skali, u srazu europskih sila s drugim ne-europskim *gunpowder empires*, osobito s onima koje su u periodu koji prethodi navodnoj revoluciji bile superiorne Europljanima, imajući pritom u vidu prvenstveno Osmanlije. No, unatoč

dobroj prihvaćenosti Parkerovog apela, broj relevantnih studija na engleskom jeziku i dan danas, skoro tri desetljeća kasnije, poprilično je oskudan. Taj prostor odlično popunjava ova posljednja Ágostonova knjiga, u kojoj autor vještom sintezom vlastitih dugogodišnjih istraživanja i radova drugih relevantnih stručnjaka s ovog područja, pruža odličan pregled osmanske vojne problematike u ranom novom vijeku. U svakom slučaju, ova Ágostonova knjiga predstavlja vrijedan doprinos poznavanju ne samo osmanske vojne povijesti u ranom novom vijeku, već i njezina šireg civilizacijskog okvira. Ukratko, djelo je to koje s jednakim interesom mogu čitati specijalisti i svi ostali.

Domagoj Madunić

Voprosi istorii slavyan, Sbornik naučnyh trudov. Voronjež: Voronješki gosudarstvenny universitet, 2006., 263 str.

Zbornik znanstvenih radova *Pitanja povijesti Slavena* br. 17, koji izdaje Državno sveučilište u Voronježu, priredila je katedra za povijest srednjega vijeka i slavenskih naroda u povodu 75. rođendana svoje docentice, istaknute voronješke medijevistice, doktorice povijesnih znanosti Nelle Petrovne Manančik. Članke, oglede i prikaze u Zborniku nisu napisali samo njezini kolege i učenici s Voronješkog fakulteta, nego i povjesničari iz Moskve, Sankt Peterburga, Krasnojarska, Tvera, Saratova, Rostova. Zbornik je podijeljen u dva bloka. U prvome su okupljeni članci o povijesti srednjega vijeka, a drugi je usredotočen na novu povijest i historiografiju.

U uvodnome članku, »Nelli Petrovna Manančikova kao znanstvenica-slavistica«, njezina učenica Elena N. Verešagina dala je iscrpan prikaz znanstvene i pedagoške djelatnosti Nelle P. Manančikove.

U crtici naslovljenoj »Moje drago Voronješko sveučilište« Andrej N. Gorjainov s nostalgijom i toplinom doziva u sjećanje godine kada je kao aspirant na Katedri za opću povijest

Voronješkog fakulteta upoznao tada "jako mladu, mršavu, gracioznu i jako stidljivu Nelly Petrovnu."

Irina V. Zinkovskaja u svome radu »Istraživanje važnog događaja u povijesti istočno-europskih Slavena (Vinitrije i Anti)« propituje zašto se povjesničari spore oko Jordanesove vijesti da je koncem 4. stoljeća gotski vladar Vinitrije pobijedio antskog kralja Boža i zaključuje da razmimoilaženja izazivaju nacionalni osjećaji i slavenskih i neslavenskih, posebno germanskih istraživača, koji tu epizodu često smatraju početkom vjekovne opreke dvaju etno-kulturnih svjetova u Europi, slavenskog i germanskoga.

U drugome članku prvoga bloka »Institut booklanda u Engleskoj u kasnom anglosaksonskom razdoblju (od konca 9. do 11. stoljeća)« Andrej G. Glebov analizira razvoj društvenih odnosa u Engleskoj u procesu feudalizacije, koji se za vladavine Alfreda Velikog ubrzao, no podjela na slobodnjake i robove i dalje je bila osnovni element društvene stratifikacije. Ipak, zaključuje Glebov, u tom je razdoblju anglosaksonski društveni poredak u cjelini dostigao razinu ranog feudalizma.

Ljudmila P. Lapteva u svome članku »Přemysloviči: povijesni pregled« kronološki prati češku vladarsku dinastiju od legende o Libuši i njezinu izboru Přemysla za muža do posljednjeg muškog potomka Václava III., čijim se ubojstvom 1306. godine loza Přemyslovića ugasila.

Člankom »Povijesne posljedice mongolsko-tatarske najezde na Češku« Aleksandar N. Galjamicev upozorava na slabo zanimanje historiografije za taj važni povijesni događaj. Osvrće se na jedini iscrpniji rad o toj temi, na članak »Mongolski pohod u dubinu Europe / Tatari i Mongoli u Aziji i Europi« V. T. Pašuta, vrsna poznavatelja povijesti međunarodnih odnosa u Centralnoj i Istočnoj Europi, na povijesnu trilogiju »Najezda Mongola«, »Džingis-kan« i »Prema posljednjem moru« ruskog romanopisca Vasilija G. Jana, te na odjeke u češkoj historiografiji na junačku pobjedu češkog naroda u bitki kod Olomouca 1241. godine.

»Međunarodni odnosi na Balkanu od svršetka 12. do 14. stoljeća u radovima peterburške slavističke škole« članak je u kojemu Dmitrij P. Zolotarev analizira istraživanja i radove niza povjesničara i teoretičara o slavenofilstvu, panslavizmu i slavenskoj povijesti u 19. stoljeću, te o vezama između slavenskoga svijeta i Bizanta. Posebno se zaustavlja na knjizi *Stvaranje Drugog Bugarskog Carstva* F. I. Uspenskog, kojemu priznaje zasluge za analizu okolnosti stvaranja bugarske državnosti u 12. stoljeću i tendencija međunarodnih odnosa na Balkanu u prijelomnom razdoblju na svršetku 12. i početku 13. stoljeća, i na recenziji knjige bizantologa V. G. Vasiljevskog, koji je knjigu visoko ocijenio, ali se nije složio s mnogim autorovim tvrdnjama, s prijevodom nekih izvora i kronologijom događaja u prvim godinama postojanja Drugog Bugarskog Carstva.

Marina V. Efremova, »Srpsko-venecijanska trgovina i politički odnosi 30-50-tih godina 14. stoljeća«, piše o nastojanjima cara Dušana da reguliranjem trgovačkih odnosa s Venecijom zapravo dobije vojnog saveznika u borbi protiv Bizanta, dok Mlečane ne zanima vojno savezništvo, već ih na pregovore navode samo trgovački interesi.

»Pučani Kotora (iz svakodnevnog života građana Dalmacije u 14. stoljeću)« članak je Ljudmile A. Šaferove u kojemu autorica iz Katorskih spomenika I. i II. (Zagreb, 1951. i 1981) prati život vinogradara Draška Čojeva, građanina Kotora koji se u sudskim notarskim spisima prvi put spominje 1326. godina, kada je uzeo u zakup česticu zemlje i na njoj sagradio kuću. U proljeće 1335. Draško Čojev se razbolio i napisao oporuku, "u prisustvu i uz suglasnost" žene i sinova. On spada u sloj imućnih građana - vinogradara koji se u Kotoru počeo formirati od konca 12. stoljeća, kada se otvorila mogućnost prodaje vina u kontinentalnoj Srbiji.

U članku »Nepoznate stranice dnevnika Francesca Guicciardinija o putovanju u Španjolsku na početku 16. stoljeća« Ljudmila E. Abdulajeva analizira putni dnevnik, pisma i izvještaj iz Španjolske firentinskog diplomata, koji je svojim zapisima dao bogatu građu za

istraživanje političkog i ekonomskog ustroja Španjolske u 16. stoljeću.

Drugi blok započinje člankom Larise M. Aržakove, »O pitanju osvješćivanja podjele Poljske Republike u domovinskoj historiografiji 19. stoljeća«, u kojemu autorica kritički analizira etnokulturne, konfesionalne i druge stereotipe kojima se opravdavalo brisanje Poljske s karte Europe, te stajališta ruskih historiografa 19. stoljeća prema podjeli Poljske iz kojih se, ma koliko bila različita, naziru dva glavna cilja politike Ruskog Carstva - zaštita pravoslavne vjere i okupljanje ruskih zemalja, jer je "Zapadna Rusija kolijevka ruskog pravoslavlja".

Ana V. Afonjuškina, u članku »Početak i prvo razdoblje proučavanja opće povijesti na Harkovskom sveučilištu«, daje kratku povijest Sveučilišta u Harkovu od njegova osnutka 17. siječnja 1805. kao prvoga u nizu sveučilišta otvorenih u ruskoj provinciji koji je trebao obrazovati učitelje, liječnike, činovnike. Kronološki navodi i opisuje rad profesora i predavača opće povijesti koji su, kao osnivači Harkovske škole opće povijesti udarili temelj izučavanju te znanstvene discipline i razvoju ruske povijesne znanosti.

U članku »Povijest izdavanja sabranih djela Jurja Križanića u Rusiji« Irina G. Vorobjova priča o pokušajima ruskih slavista 19. stoljeća da objave nasljeđe Jurja Križanića, koji je 20 godina proživio u Rusiji i ostavio niz rukopisa (danas se čuvaju u Državnom arhivu u Tveru). Rusima je uspjelo 1890. objaviti samo Zbornik radova, a Sabrana djela Jurja Križanića objavili su hrvatski znanstvenici pod vodstvom Josipa Hamma 1983. godine.

»Slavensko pitanje u svjetlu polemike između Karla Lamprechta i Karla Kautskog o karakteru Prvog svjetskog rata« članak je Svetlane V. Solodovnikove i Alekseja A. Juršina u kojemu autori razmatraju polemiku između povjesničara K. Lamprechta, koji je početak Prvog svjetskog rata tumačio borbom "naprednog germanstva protiv zaostalog slavenstva", i političara K. Kautskog, koji mu se suprotstavio tvrdeći da je opasno propovijedati rasnu borbu

Germana protiv Slavena u trenutku kada su im saveznici Česi, Poljaci, Slovenci, Hrvati...

O pogreškama i propustima socijaldemokratske partije sudetskih Nijemaca u Čehoslovačkoj, što su češki fašisti i sudetski Nijemci nacionalsocijalisti dobro iskoristili nakon Hitlerove pobjede 1933., piše Sergej V. Kretinin u članku »Politika njemačke socijaldemokratske radničke partije u Čehoslovačkoj«.

Prikaz Vjačeslava S. Savčuka »Herbert Ludat - povjesničar slavensko germanskih odnosa« prati život i rad njemačkog medijevista Herberta Ludata, velikog protivnika "marksističke medijevistike", povjesničara koji, tradicionalnoj germanskoj historiografiji usuprot, priznaje da je "kultura Europe proizvod naroda koji ju nase-
ljavaju".

Kronološkim prikazom »O znanstvenom radu E. P. Naumova (1932-1990)« Ljudmila V. Gorina izlaže radove istaknutog ruskog slavista, čija istraživanja otkrivaju sveobuhvatan interes za problem društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja Balkana od davnina do 20. stoljeća.

Nakon dva bloka znanstvenih radova objavljene su dvije recenzije. Prvu, za knjigu Ludwiga Steindorffa *Kroatien: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2001), napisala je N. N. Podoprigorova, a drugu, knjige *Čehija i Slovakija v XX veke: očerki istorii: v 2 kn.* (ur. V. V. Marjina, Moskva: Nauka 2005), S. V. Kretinin.

Na samome kraju Zbornik donosi potpunu bibliografiju znanstvenih radova N. P. Manančikove i podatke o autorima.

Mihaela Vekarić